

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Jaume MENSA I VALLS
Joan REQUESENS I PIQUER

ARNAU DE VILANOVA: HERÈNCIA DE CENT VINT-I-CINC ANYS D'ESTUDIS

«Sigui tothom ennovat que diumenge al matí abans de les nou, que fou l'11 de juliol de l'any del Senyor M CCC cinc, davant l'il·lustríssim senyor Jaume, rei d'Aragó per la gràcia de Déu, essent ell mateix al tribunal del seu palau en la ciutat de Barcelona, i davant els testimonis infrascrits i de molts altres allí presents, i al meu davant, jo Bartomeu Marca, notari de Barcelona, com a tal personalment cridat i pregat per l'infrascrit mestre Arnau per a aquest acte, el venerable i discret mestre Arnau de Vilanova allí present llegí ell mateix mot per mot totes i cada una de les coses davall escrites, ordenades, contingudes i escrites en un llibre de paper que em lliurà davant el dit senyor rei i davant els testimonis infrascrits i de tots els altres que hi eren presents».¹

Quasi dia per dia d'aquell 11 de juliol de 1305, però set-cents anys després, els qui signem aquestes pàgines conversàvem amb el Dr. Josep Perarnau i ens féiem preguntes mentre sospesàvem el volum de les actes de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova».² D'aquell savi metge reconegut a tota l'Europa occidental, que s'havia llançat rabent a una predicació escatològica i la defensa arreu amb tremp i verb agusat, en llatí davant papes i reis, en pla català, «llenguatge seu tan saborós», en mots del pare Miquel Batllori,³ a la seva terra en el tribunal de Jaume II de Catalunya i Aragó... en tenim millor coneixença avui que no fa uns anys?

1. «Noverint universi quod die dominica mane ante horam tertie, que fuit ·v·º idus iulii anno Domini ·M·º ·CCC· quinto, coram illustrissimo domino Iacobo, Dei gratia rege Aragonum, ipso stante pro tribunali intra palacium suum in civitate Barchinone, et coram testibus infrascriptis et pluribus aliis ibidem existentibus, et coram me, Bartholomeo Marcha, notario Barchinone ad hoc specialiter per infrascriptum magistrum Arnaldum vocato et rogato, venerabilis et discretus magister Arnaldus de Villanova presencialiter ec personaliter legit de verbo ad verbum omnia et singula infrascripta, ordinata, contenta, scripta in quodam libro papireo quem michi tradidit coram dicto domino rege et coram infrascriptis testibus et omnibus aliis qui ibidem presentes erant [...]». Aquest és el fragment introductori al text conegut com a *Confessió de Barcelona* (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*. Vol. I: *Escrits Religiosos*, a cura de Miquel BATLLORI (Els nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Ed. Barcino 1947, 101).

2. *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», XXIII-XXIV (Barcelona 2004-2005).

3. Miquel BATLLORI, *Notícia preliminar*, dins ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*. Vol. I: *Escrits Religiosos* (cit. en nota 1), 62.

La diversitat de mirades a què convida la polifacètica personalitat del nostre conacional de l'Edad Mitjana, la centrarem a fixar les darreres dates de la seva vida i obra, en una primera part. En una segona, mirarem d'avançar en l'esbós de la seva primera teologia i concepció escatològica ajustada a ell mateix més que no pas a altres corrents del seu temps als quals avui ja no es pot considerar que hi fos adpte. Dues qüestions, aquestes, que volem comprendre millor des dels textos i la seva actitud o tarannà humà i creient que entre ratlles apercebem i els fets corroboren. Si més no, diguem-ho amb modèstia, posar en filera les últimes aportacions.

PRIMERA PART

RECERQUES ACTUALS SOBRE L'ARNAU DE VILANOVA, ESPIRITUAL: AUTORIA D'OBRES INCERTES I CRONOLOGIA DE LES PRIMERES OBRES TEOLÒGIQUES

Més d'un segle d'estudis arnaldians

Han passat ja més de cent vint-i-cinc anys des que Marcelino Menéndez y Pelayo i Barthélemy Hauréau publicaren els primers estudis més o menys crítics sobre Arnau de Vilanova.⁴ De llavors ençà arnaldistes de Catalunya i d'arreu del món no han parat de fer aportacions al coneixement de la vida i de l'obra mèdica i espiritual d'Arnau de Vilanova. Seguint Francesco Santi, podem agrupar aquests estudiosos arnaldistes en quatre generacions.⁵ La primera fou precisament la de Marcelino Menéndez y Pelayo i de Barthélemy Hauréau. Devem a aquesta generació un primer intent d'estudiar la vida d'Arnau de Vilanova amb metodologia historicocrítica, un inventari de les obres llavors conegudes d'Arnau de Vilanova, però sobretot el fet de cridar l'atenció sobre la dimensió teològica de l'autor català. La segona generació, que comença els primers anys de segle XX i arriba fins als anys de la guerra civil espanyola (1936-1939), fou integrada per Heinrich Finke, Paul Diepgen, Ernst Benz, Antoni Rubió i Lluch, Ramon d'Alòs-Moner, Josep M. Pou, Martí de Barcelona, entre altres. Aquests estudiosos exhumaren i editaren documentació relacionada amb Arnau de Vilanova. També editaren fragments de les seves obres. La tercera generació comença després de la dita guerra: Joaquim Carreras Artau, Miquel Batllori, Raoul Manselli, Juan Antonio Paniagua són els estudiosos més destacats. Han elaborat biografies més documentades i engegaren les tasques necessàries per a editar les obres arnaldianes. Efectivament, M. Batllori i J. Carreras Artau publicaren les obres catalanes d'Arnau llavors conegudes, transcriviren alguns textos espirituals llatins i algunes versions italianes medievals de les seves obres teològiques; conceberen un projecte d'edició crítica dels escrits espirituals (*Arnaldi de Villanova Scripta Spiritualia*): dissortadament només pogueren publicar un volum (i

4. Marcelino MENDÉNDEZ Y PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico*, Madrid, M. Murillo, 1879; Barthélemy HAURÉAU, *Arnauld de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire littéraire de la France*, XXVIII, París, Imprimerie Nationale, 1881, 26-126.

5. Francesco SANTI, *Orientamenti bibliografici per lo studio di Arnau de Vilanova, spirituale. Studi recenti (1968-1982)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», II (1982), 371-395.

quan Joaquim Carreras ja havia mort), dedicat a l'*Expositio Apocalypsis*, obra tinguda actualment per espúria.⁶ A mitjan de la dècada 1970-1980 comença una quarta generació, encapçalada pels editors de les obres mèdiques (a l'esmentat J. A. Paniagua s'afegiren L. García Ballester i Michael McVaugh) i per Josep Perarnau.⁷ La columna vertebral d'aquesta quarta generació és, doncs, l'edició crítica i l'estudi de l'obra d'Arnau de Vilanova, sigui la mèdica (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO): el primer volum publicat sortí a la llum pública l'any 1975),⁸ sigui l'espiritual o teològica. Particularment, en l'àmbit de les obres espirituals o teològiques, l'estiu de 1976 Josep Perarnau descobria cinc traduccions italianes i castellanes medievals d'obres (algunes desconegudes en el text original) d'Arnau de Vilanova: fou tot just el començament d'un període ben fructífer. Precisament la creació de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» (1982-2006) representà un bon impuls per als estudis arnaldians.⁹

6. Darrerament també ha vist la llum pública un segon volum —preparat pel bizantinista Joan Nadal, col·laborador de M. Batllori— amb una traducció grega (ja realitzada durant la vida d'Arnau de Vilanova) de vuit tractats arnaldians: ARNALDI DE VILLANOVA, *Tractatus octo in graecum sermonem versi* (*Petropolitanus Graecus 113*). Nunc primum editi cura et studio Ioannis NADAL ET CAÑELLAS, graecitatem textus recensente Dionisio BENETOS, Universitatis Atheniensis doctore (Union Académique Internationale, Corpus Philosophorum Medii Aevi, Scripta Spirituality II, moderante Anshario Emm. MUNDÓ), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002. Sobre aquesta edició, vegeu Jaume MENSE I VALLS, *A propòsit de l'obra d'Arnau de Vilanova*, "Tractatus octo in graecum sermonem versi", dins «Revista Catalana de Teologia», XXIX/1 (2004), 189-194.

El P. SALVADOR DE LES BORGES [Joan BOTAM], deixeble de Miquel Batllori, publicà un estudi sobre el vessant moral de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova: *Arnau de Vilanova moralista*. Premi Jaume Serra i Hünter, 1956 (Arxius de la Secció de Ciències, XXV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957.

7. Per als estudis publicats fins l'any 1994, cf. Jaume MENSE I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994). En l'article de Jaume MENSE I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual. Darreres aportacions*, dins «Anales Valentinos», 48 (1998), 303-337, hom trobarà una breu presentació de les aportacions de les quatre generacions. Sobre la tercera generació, cf. especialment Jaume MENSE I VALLS, Jaume DE PUIG, Josep M. RUIZ, *Seixanta anys després*, 13-69, dins Tomàs CARRERAS I ARTAU, Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV*. I. Edició facsímil. Estudis preliminars a cura de Pere LLUÍS FONT, Jaume MENSE I VALLS, Jaume DE PUIG, Josep M. RUIZ SIMON, Barcelona, Girona, Institut d'Estudis Catalans, Diputació de Girona, 2001, especialment les pàgines 26-43.

8. Per a les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), cf. *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (1975-2000). 25 anys d'un projecte internacional (Col·loqui d'Història de la Ciència i de la Tècnica 3), Barcelona, 2001.

9. Dins Jaume MENSE I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual...* hom trobarà les publicacions de Josep Perarnau anteriors a l'any 1994; i per als seus estudis publicats entre l'any 1994 i el 2002, cf. Jaume MENSE I VALLS, Sebastià GIRALT, *Bibliografia arnaldiana* (1994-2003), dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 665-734. Entre edicions i estudis arnaldians, Josep Perarnau ha publicat quaranta-tres títols. Per a les edicions i estudis de textos arnaldians dels deu primers volums de l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», cf. Jaume MENSE I VALLS, *L'«Arxiu de Textos Catalans Antics» i els estudis arnaldians*, dins «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», V (1992-1993 [1994]), 169-174. Dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», Josep Perarnau ha publicat i estudiat les obres següents: el *De tem-*

Els estudis arnaldians, avui

La història més recent dels estudis sobre l'Arnau espiritual ha estat marcada, en primer lloc, per la *I* i la *II Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, 1994 i 2004 respectivament) amb la participació d'arnaldistes vinguts d'arreu. La primera d'aquestes dues trobades fou dedicada especialment a l'estudi d'obres espirituals i mèdiques de paternitat arnaldiana dubtosa i a la relació entre les obres mèdiques i les espirituals. El debat suscitat per algunes ponències ha seguit ben viu els anys posteriors; la segona tenia com a tema d'estudi les obres alquímiques atribuïdes a Arnau de Vilanova.¹⁰ En segon lloc, un esdeveniment, que és en part la culminació d'anys de feina i en part la penyora d'un futur esperançador: la publicació del primer volum de les *Arnaldi de Vilanova Opera Theologica Omnia* (AVOThO).¹¹

pore adventus Antichristi, l'Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem, la Notificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum, el De mysterio cymbalorum, l'Ars catholicae philosophiae (és a dir, la primera redacció de la *Philosophia catholica*), amb les dues epístoles amb què acompanyà les còpies a Bonifaci VIII i al Col·legi cardenalici, la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI* i la *Protestatio facta Perusii*, l'*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum*, l'*Allocutio christini*, l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam* (amb Oriana CARTAREGIA), fragments en català del tractat perdut *De fine mundi* i del *De belemosina et sacrificio*, i el pseudoarnaldia *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi "De adventu Antichristi"*. Abans que l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» comencés a fer el seu camí, Josep Perarnau ja havia publicat les versions castellanes medievals del *De belemosina et sacrificio* i del *Dialogus de elementis catholicae fidei*, l'*Alia informatio begunorum* (text català i napolità) i una transcripció de l'única còpia llavors coneguda (i incompleta) del *De zona pellicea*.

10. *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum 1. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995; i dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994), 5-412; *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum 2. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XIX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995; i dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIV (1995), 5-303; *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, volum 1. Edició a cura de Josep PERARNAU (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XXX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2005; i dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII-XXIV (2004-2005), 5-527.

11. ARNALDI DE VILLANOVA, *Introductio in librum {Ioachim} "De semine scripturarum"*, *Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*, curante Josep PERARNAU (Corpus Scriptorum Cataloniae, series A: Scriptorum Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia [AVOThO] III), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani 2004, 214 pàgines. Sobre aquesta vegeu les recensions següents: BERNARDINO DE ARMELLADA, dins «Collectanea Franciscana», 75 (2005), 406-408; JOAN REQUESENS, dins «Estudios Franciscanos», 106 (2005), 447-452; ANTONINO POPPI, dins «Il Santo», XLV (2005), 668-669; SILVANO GIORDANO, dins «Teresianum», (2005), 316-318; PAOLO CAPITANUCCI, «Analecta TOR», 36/174 (2005), 465-467; JAUME MENSA, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 825-827; JAUME MENSA, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 23/24 (2004-2005), 575-577; PRIM BERTRAN, dins «Anuario de Estudios Medievales», 35 (2005), 440-441; i MANFRED GERWING, dins «Archa Verbi», 2 (2005), 210-212. Vegeu també: JAUME MENSA, *Les primeres obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXX/2 (2005), 443-453.

Els estudis arnaldians d'aquesta quarta generació han aportat informació sobre nous documents i manuscrits, han posat a l'abast de tothom transcripcions i edicions crítiques d'obres, han estudiat el seu contingut, etc. Tot plegat ha fet emergir un perfil fins ara nou d'Arnau de Vilanova. Comentar detalladament aquestes aportacions depassa amb escreix l'objectiu d'aquestes pàgines i, almenys en part, ja ha estat fet.¹² En canvi, centrarem la nostra atenció en l'edició del primer volum de les *Arnaldi de Vilanova Opera Theologica Omnia* perquè aporta dades qualitativament molt significatives.¹³ Abans, però, en aquesta primera part, intentarem presentar alguns aspectes de la recerca arnaldiana més recent, per tal d'emmarcar i fer més comprensibles els comentaris sobre el dit volum.

El problema de les obres d'autoria dubtosa

Un dels temes d'estudi de la *I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, 1994) fou la llista d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova.¹⁴ Gràcies al manuscrit que Arnau de Vilanova oferí a Climent V —l'actual Vat. Lat. 3824, de la Biblioteca Apostòlica Vaticana— coneixem amb seguretat les obres arnaldianes —i llur ordre cronològic— escrites fins a l'estiu de 1305. La llista és més oberta pel que fa a les obres de 1305 a 1311: l'ordre cronològic no és absolutament segur i fins i tot no s'hauria de descartar alguna sorpresa. La principal dificultat de la llista rauiria, però, en les obres dubtoses: *Expositio Apocalypsis*, *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi "De adventu Antichristi"*, *Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei*, *Conflictus iudaeorum*, *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas*.

El *Conflictus iudaeorum* i el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* foren coneguts gràcies al catàleg del fons "G. Gaslini", obra d'Oriana Cartaregia, de la Biblioteca Universitària de Gènova.¹⁵ El manuscrit A.IX.27 —el que conté les

12. Vegeu els estudis indicats en les notes a peu de pàgina 3 i 6.

13. A més del volum III de les *AVOTbO*, també tindrem en compte, almenys en part, el volum de Josep PERARNAU, *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva* (Studia, Textus, Subsidia, X), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2002; i també dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), amb la mateixa paginació.

14. Per a la llista de les obres d'Arnau de Vilanova, cf. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada ...*, 40-45; i també, amb idèntica paginació, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIII (1994). Cf. també, Jaume MENSA, *Els estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins Tomàs CARRERAS ARTAU, Joaquim CARRERAS ARTAU, *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV. Volum 1*. Edició facsímil. Estudis preliminars a cura de Pere LLUÍS FONT, Jaume MENSA, Jaume DE PUIG, Josep M. RUIZ SIMON, Barcelona i Girona, Institut d'Estudis Catalans, Diputació de Girona, 2001, 39-43. Caldria integrar en aquella llista l'*Abbreuiatio praesentationis factae Burdegaliae*, identificada i transcrita recentment per Josep PERARNAU (*Estudi introductori*, 31-40, dins *AVOTbO*, III). Quant a la documentació de París, cf. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 368-370.

15. Cf. Oriana CARTAREGIA, *I manoscritti "G. Gaslini" della Biblioteca Universitaria di Genova*, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1991, 13-15; i Oriana CARTAREGIA, Josep PERARNAU, *El text sencer de l'"Epistola ad gerentes zonam pelliceam" d'Arnau de Vilanova*, dins

obres— és del segle XIV o XV. Les obres són anònimes. El *Conflictus iudaeorum* és una proposició reial feta per un intermediari a un mestre anomenat Samuel, cap d'una juevia, convidant la seva comunitat a la conversió o a fer vida a part. Atès que sabem per testimonis històrics que Frederic de Trinàcria féu una tal proposta —proposta que no coneixem en cap altre indret— l'any 1312 a Palerm,¹⁶ tal com Arnau de Vilanova li havia recomanat en la *Informació espiritual*,¹⁷ i que l'obra traspu elements doctrinals arnaldians i utilitza expressions literals característiques d'Arnau de Vilanova, podem concloure que Arnau de Vilanova fou l'autor/inspirador.¹⁸ El fet que el *Conflictus iudaeorum* fos copiat immediatament després d'una obra arnaldiana en l'únic manuscrit que ens ha transmès l'obra és una raó a favor de l'autenticitat.

El *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* és un tractat escrit en ocasió d'un inici fracassat de croada promoguda per la Santa Seu.¹⁹ L'autor, que s'adreça a un rei, argumenta que no hi ha les condicions necessàries per tal que la croada sigui reeixida: zel, capteniment i obres evangèliques. Suggereix al rei que si assegura el compliment de les tres condicions portarà amb èxit la croada, gràcies en part a una persona que li obtindrà el suport d'Orient, que ensenyarà als predicadors les llegendes necessàries i que predicarà adequadament el cristianisme als infidels.²⁰ L'opuscle és anònim, però, el fet que, d'una banda, sigui entre tractats arnaldians en l'únic manuscrit que l'ha conservada i que encaixi perfectament amb múltiples elements doctrinals de l'obra i la persona d'Arnau de Vilanova, fan pensar que l'autor pot ésser ell.²¹

L'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei* és atribuïda a Arnau de Vilanova en l'únic manuscrit, ja tardà, que l'ha conservada, el de l'Arxiu carmelita

«Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 20-23. El *Conflictus iudaeorum* ocupa els ff. 101c-110c; i el *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas* els ff. 131c-132d.

16. Cf. Bartolomeo e Giuseppe LAGUMINA, *Codice Diplomatico dei Giudei di Sicilia*. Vol. 1, Parte I, Palerm, 1884, 35.

17. *Informació espiritual*, 20s (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*. Volum I: *Escriptos religiosos*. Edició a cura de Miquel BATLLORI (Els Nostres Clàssics, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino, 1947, 234: «Item, farets manament als jueus que agen lur acord, d'emfra un an, o de penre lo crestianisme (per ço quar vós los mostrarets clarament que són en error, e volete lur salut e squivar lo corrompiment dels crestians), o d'estar a part.»

18. Si les *Constitutiones Regni Trinacriae* inspirades en Arnau de Vilanova consten en les llistes d'obres arnaldianes, no hi hauria cap raó perquè quedés fora de la llista d'obres arnaldianes el *Conflictus iudaeorum*.

19. Una sèrie de butlles de Climent V, dels mesos d'agost i setembre de 1308, ajuden a precisar la data del fet que és ocasió del tractat: *Regestum Clementis papae V*, Roma 1886, 151-165, núms. 2986-2988 i 2996-2997. Cf. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat...*, 85.

20. Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat...*, 85, suggereix el nom d'Angelo Clarena.

21. La posició sobre la croada encaixaria amb la que Arnau de Vilanova manifesta en les primeres obres (*De tempore adventus Anticristi*) i en les darreres (*Informació espiritual*) i, alhora, n'explica l'evolució. Sabem, també, de l'interès d'Arnau de Vilanova per obtenir el títol de Rei de Jerusalem per a Frederic de Sicília (Josep PERARNAU, *Entorn de la darrera visita d'Arnau de Vilanova a Robert d'Anjou*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII [1988-1989], 281-282).

(col·legi de Sant'Alberto), de Roma, Codice III, varia 1, de finals del segle XV o començaments del XVI. No és, però, ni esmentada en cap llista d'obres de les elaborades pel mateix Arnau ni és citada en cap de les seves obres. L'obra també és mencionada, sense atribució d'autor, per tres vegades en la llista d'obres posseïdes per Arnau de Vilanova.²² L'obra, encara inèdita, ha estat donada a conèixer, per fragments i resums de M. Batllori i G.L. Potestà.²³ Tal com indica el títol es tracta d'un comentari del capítol vint-i-quatre de l'Evangeli de Mateu. En una comparació entre l'exegesi arnaldiana de l'esmentat capítol esparsa en les seves obres genuïnes i la continguda en el nostre tractat vaig poder constatar que són incompatibles.²⁴

L'*Expositio Apocalypsis*, datada a Sant Víctor de Marsella l'any 1306, fou considerada durant molt de temps com l'obra més important d'Arnau de Vilanova.²⁵ Es tracta d'un comentari extens, paraula per paraula, del darrer llibre del Nou Testament. El comentari utilitza la divisió trinitària de la història de Joaquim de Fiore. El text de l'edició, començat a compondre l'any 1956, no fou estampat fins l'any 1971.²⁶ Els editors havien començat a treballar el text a base del manuscrit Vat. Lat. 5740 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, de la segona meitat del segle XIV, i l'únic que l'atribueix a Arnau de Vilanova. Quan els treballs estaven avançats, aparegueren els també vaticans Ottobonianus 536, de la segona dècada del segle XIV, i el Vat. Lat. 1305, del segle XV. Tot i que els nous manuscrits, un dels quals era molt proper a l'original, no atribuïen a Arnau de Vilanova l'obra, els editors optaren per defensar la primàcia del manuscrit Vat. Lat. 5740 i publicaren l'obra a nom d'Arnau de Vilanova. Més properament Francesco Santi ha donat a conèixer una nova còpia, del segle XIV, també anònima.²⁷

En ocasió de la *I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* (Barcelona, 1994), que tenia com un dels temes centrals d'estudi l'autoria d'obres (espirituals o mèdiques) dubtoses, hom replantejà l'autoria de *Expositio Apocalypsis*. Ni per

22. Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», IX (1903), 193, núm. 90; 200, núm. 320; 202, núm. 371.

23. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova: el manuscrit joaquimític A.O.III.556.A de l'Arxiu Carmelità de Roma*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 28 (1955), 45-70; Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 287-344.

24. Cf. Jaume MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles i els principis d'interpretació bíblica de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i les de l'"Expositio Apocalypsis" i de l'"Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei"*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 221-294. Tampoc no sembla probable que l'*Expositio Apocalypsis* i l'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei* siguin obra d'un mateix autor.

25. Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i Societat, 5), València, Diputació Provincial de València, 1987, 294 pàg., dona a conèixer el seu contingut.

26. ARNALDI DE VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi*. Cura et studio Iachimi CARREAS I ARTAU, cooperantibus Olga MARINELLI MERCACCI et Iosepho M. MORATÓ I THOMÀS (Corpus Philosophorum Medii Aevi, ARNALDI DE VILLANOVA, *Scripta Spiritualia*, I), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Brussel·les, Union Académique Internationale, 1971, 304 pàg.

27. Francesco SANTI, *Per lo studio di Arnau de Vilanova: Nota sul manoscritto C 279 della Biblioteca Marucelliana di Firenze*, dins «Estudios Franciscanos», 87 (1986), 967-978.

críters externs, ni per críters interns és atribuïble a Arnau de Vilanova.²⁸ Tot feia pensar que l'autor de l'obra era un monjo de Sant Víctor de Marsella, ben format teològicament, que parlava la llengua d'Oc, i que, tot i compartir idees i interessos amb Arnau de Vilanova, mantenia diferències ben significatives amb el metge català.²⁹

El cas del "Tractatus quidam..." i les seves implicacions en la biografia d'Arnau de Vilanova i en l'ordre de les primeres obres espirituals

Els estudis més rellevants pel que fa a les obres dubtoses s'han produït a l'entorn del *Tractatus quidam...* Feia temps que Miquel Batllori, en un article el títol del quan

28. Josep PERARNAU I ESPELT, *Problemes i críters d'autenticitat d'obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada...*, 48-70; i Jaume MENSA I VALLS, *Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'«Expositio super Apocalypsi»: anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 105-205, presentaren proves sobre la no atribució arnaldiana, fonamentades en la tradició manuscrita, en el sistema de datació utilitzat, en l'ús del lèxic i de certes expressions, en la incompatibilitat de la forma d'argumentar i d'algunes idees d'aquesta obra respecte de les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova. Francesco SANTI, *Note sulla fisionomia di un autore. Contributo allo studio dell'«Expositio super Apocalypsi»*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 345-376, es pregunta si l'autor de l'obra podria ésser Gerardo da Cremona. En canvi, en el seu estudi dedicat a les obres d'autoria arnaldiana discutida del manuscrit romà dels carmelitans, Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Vilanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 287-344, argumenta que en l'*Expositio Apocalypsis*, Arnau de Vilanova hauria culminat la 'svolta' iniciada en el *Tractatus quidam...* i en l'*Expositio super vigesimum quartum capitulum Matthaei*. Els ponents sintetitzaren les seves posicions en un qüestionari que prepararen els organitzadors i que fou publicat amb el títol *Respostes al qüestionari*, dins *Actes de la I Trobada...*, volum 1, 383-392. Hom en trobarà un resum dins Jaume MENSA I VALLS, *Bibliografia arnaldiana recent (1994-1996)*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXII/1 (1997), 186-190. Aquests estudis han estat molt comentats en recensions: BERNARDINO DE ARMELLADA dins «Collectanea Franciscana», 66 (1966), 320-322; d'AGUSTÍ BOADAS dins «Revista Catalana de Teologia», XXI/2 (1996), 485-487, i, en castellà, dins «Archivo Ibero-Americano», LVI (1996), 472-473; de Joan BOTAM I CASALS, dins «Studi Medievali», XL (1999), 782-792; d'Eusebi COLOMER dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XIV (1995), 333-341; de G. PASSERAT, dins «Bulletin de Littérature Ecclésiastique», XCVIII/4 (1997), 413-414; i de Peter SEGL, dins «Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters», 54 (1998), 715-716; Albert SOLER, *Estudis arnaldians*, dins «Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 8 (1997), 540-548; Fabio TRONCARELLI, *I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, dins «Antonianum», LXXXV (2000), 609-614.

29. Fabio TRONCARELLI en la crònica de la *I Trobada...*, citada en la nota anterior, dóna suport a aquesta hipòtesi, i hi afegeix observacions paleogràfiques que el porten a suggerir el nom d'un monjo de Sant Víctor de Marsella, Hug de Nevers, com a possible autor de l'*Expositio Apocalypsis*.

Sembla que, majoritàriament, els estudiosos han acollit favorablement els arguments a favor de la no autoria arnaldiana de l'*Expositio Apocalypsis*. El mateix MIQUEL BATLLORI, col·laborador de Joaquim Carreras, i autor d'una *Ad lectorem monitio* dins ARNALDI DE VILANOVA, *Expositio super Apocalypsi...*, XXI-XXIV, en la seva obra completa, en referir-se a l'Ex-

ja atribuïa a Arnau de Vilanova l'autoria de l'obra, havia donat a conèixer alguns fragments d'aquesta obra,³⁰ i alguns fets biogràfics ,nous' d'Arnau de Vilanova testimoniat en l'obra.³¹ Els fets biogràfics ,nous' explicats per l'autor del *Tractatus quidam...* es refereixen bàsicament a la redacció del *De tempore adventus Anticristi*.³² Segons el *Tractatus quidam...*, Arnau de Vilanova hauria escrit aquesta obra, l'hauria guardada i al cap de set anys l'hauria lliurada als cartoixans, i després de quatre anys més la divulgà a París. Si l'obra, doncs, fou divulgada a París l'any 1299, hauria estat escrita el 1288, "quan —en paraules de M. Batllori— Arnau encara vivia en terres valencianes, cosa que obliga replantejar el problema dels orígens del joaquimisme arnaldia".³³ Així ho féu Beatrix Hirsch-Reich: «Arnolds Bekanntschaft mit Joachim von Flores Lehren schon vor 1288 als sicher erwiesen»; Arnau «auf eigenen Wegen auf Joachim stiss». ³⁴ H. Lee matisà aquest joaquimisme primerenc d'Arnau de Vilanova, però acceptà plenament el testimoni del *Tractatus quidam...* per establir l'ordre de les primeres obres teològiques d'Arnau de Vilanova, que seria el següent: *De tempore adventus Anticristi*, *Introductio...* i *Allocutio...* Aquestes obres haurien estat escrites entre l'any 1288 i el 1292.³⁵

Gian Luca Potestà en la *I Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova* resumí el contingut del *Tractatus quidam...* i defensà que l'obra és la resposta d'Arnau de Vilanova (1304-1305) als atacs dels seus adversaris.³⁶ Així ho confirmaria la correspondència d'arguments que també trobem en les obres indubtablement autèntiques; l'ús de fonts comunes i finalment el (suposat) coneixement de la biografia

positio Apocalypsis, canvia l'expressió «Arnau en la seva llarga *Expositio super Apocalypsi*» (Els Nostres Clàssics, A, 43-54, Barcelona, 1947, 56) per «en una llarga *Expositio super Apocalypsi...*, atribuïda a Arnau» i remet en nota a peu de pàgina als estudis de *I Trobada...* que qüestionen l'autoria arnaldiana. També, J. NADAL, col·laborador de Miquel Batllori i editor dels ARNALDI DE VILANOVA, *Tractatus octo in graecum sermonem versi (Petropolitanus Graecus 113)*, reconeix, pàgina 385, «l'*Expositio super Apocalypsi*, està avui demostrat que no és de la ploma d'Arnau».

30. Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits...* Cal tenir en compte que el manuscrit no atribueix aquesta obra a Arnau de Vilanova.

31. Miquel BATLLORI, *Nuevos datos biográficos sobre Arnaldo de Vilanova*, dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica» 8 (1956), 235-237; també dins *Temas de varia historia* (Suplementos, 23), Barcelona, «Anthropos», 1990, 24-25; i, en català, dins *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Obra Completa, III), 209-212.

32. Un segon fet nou, segons Miquel Batllori, fa referència al testimoni que Arnau de Vilanova «era català de naixença»: Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Obra Completa, III), València, Tres i Quatre 2000, 210.

33. Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme* (Obra Completa, III), 209-210.

34. Beatrix HIRSCH-REICH, *Alexander von Roes Stellung zu den Prophetien. Unter besonderer Berücksichtigung des Traktates "De Semine Scripturarum" in der "Notitia saeculi"*, dins «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung», LXVII (1959), 306-316, en concret, 310.

35. Harold LEE, «*Scrutamine Scripturas*». *Joachimist Themes and "Figurae" in the Early Religious Writings of Arnald of Vilanova*, dins «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», XXXVII (1974), 33-56.

36. Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio...*, 321; i quant a la data, Gian Luca POTESTÀ, *Respotes al questionari*, 399: «La composizione è quindi successiva alla prima settimana di luglio del 1304....Il termine ,ante quem' è rappresentato in ogni caso dall'inizio del pontificato di Clemente V».

d'Arnau de Vilanova que l'obra manifesta. Amb tot hi ha també arguments contraris, que caldria explicar, com, per exemple, que l'obra no és atribuïda a Arnau de Vilanova en l'única còpia conservada, que no consta en cap de les llistes d'obres arnaldianes elaborades pel mateix Arnau de Vilanova, que hi ha una alteritat entre fragments escrits en primera persona (Arnau de Vilanova) i fragments redactats en tercera persona (un narrador), que respon a desqualificacions que no trobem en les obres polèmiques, ans únicament són documentades anys després, com ‚catalanus‘, ‚phantasticus‘ o ‚sompniator‘. En conseqüència, en la mateixa dita trobada J. Perarnau qüestionà l'autoria arnaldiana i proposà una hipòtesi alternativa: que fos escrita en algun lloc com és ara Sicília després de l'any 1310.³⁷

Sense l'edició del text no es podia anar més enllà. Josep Perarnau aprofità l'ocasió que li brindava l'edició i l'estudi de l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum albi, canonicum Dignensem* per transcriure el *Tractatus quidam...*: ambdues obres són, en certa manera, reaccions als fets de París, i el seu estudi comparatiu podia ésser doblement fecund.³⁸ En l'estudi que precedeix l'edició dels textos, Josep Perarnau constata les diferències de fons entre un i altre escrit: *L'Apologia...* és «un escrit sapiencial d'intenció edificant, però en realitat de polèmica desqualificadora de tota una classe social, la dels mestres en teologia, en continuïtat amb una certa literatura cristiana antiga i de l'alta Edat Mitjana»; i el *Tractatus quidam...*, en canvi, segueix «una imparable i sistemàtica estructura lògica escolàstica, en la qual fins i tot les possibles consideracions personals perden qualsevol batec humà en ares de la més eixarçada objectivitat sistemàtica; i aquesta darrera no és, certament, l'‚escriptura‘ d'Arnau de Vilanova».³⁹ A continuació J. Perarnau analitza dos fragments que demostrarien que l'autor del *Tractatus quidam...*, «conduït per la seva exigència imparable d'objectivitat, d'una banda, i pel seu limitat coneixement del món arnaldia, de l'altra [...] s'ha convertit en un autèntic enemic de mestre Arnau de Vilanova».⁴⁰ En el primer d'aquests dos fragments,⁴¹ l'autor del *Tractatus quidam...* accepta, d'acord segurament amb els fets històrics, que els teòlegs de París varen qualificar la proposta apocalíptica d'Arnau de falsa i errònia. Arnau de Vilanova, però, en les seves obres i documents «insistí de forma obsessiva i irreductible» que només l'havien qualificat de ‚temerària‘.⁴² En el segon frag-

37. Cf. Josep PERARNAU, *Respostes al qüestionari...*, 394-398; i també Jaume MENSA, *Respostes al qüestionari*, 393.

38. Cf. o.c. en la nota 10. La transcripció del *Tractatus quidam...* ocupa les pàgines 201-271; a continuació, 272-248, trobem la taula alfabètica de tots els mots. Observem que és tracta d'una simple transcripció sense cap aparat crític. Una edició crítica, com la que G.L. POTESTÀ —cf. *Respostes al qüestionari*, dins *I Trobada...*, volum 1, 398— es proposà de portar a terme, continua essent absolutament necessària.

39. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 24.

40. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 25.

41. *Tractatus quidam...*, 29-30 (ed. J. PERARNAU, *Tres textos...*, 201).

42. Josep PERARNAU, *Tres textos...*, 25-26. Afirmar, pàgina 26, Josep PERARNAU: «La veritat és que l'autor del dit *Tractatus quidam...* és tan objectiu que ni tan sols s'adona de la contradicció que comet en acceptar en les línies 20-30 (i en la 721) que el *De adventu Antichristi* ha estat acusat de fals i erroni, i alhora reafirmar amb Arnau que les „assertiones erant possibilis veritatis et catholice tradite, qua confessione non obstante, dixerunt esse temerarium divulgare ipsas”».

ment,⁴³ l'autor del *Tractatus quidam...* desqualifica de tal manera el temor davant la mort que posa les bases per a una desvaloració en tota línia d'Arnau de Vilanova. Efectivament, el mateix Arnau de Vilanova hauria confessat d'haver-lo tingut.⁴⁴ No sembla, doncs, que l'autor del *Tractatus quidam...* conegués ni tota l'obra d'Arnau de Vilanova ni aspectes íntims de la seva personalitat.

Gràcies a la transcripció del *Tractatus quidam...* de J. Perarnau, vaig poder reallitzar un estudi sobre aquesta obra.⁴⁵ Una anàlisi dels aspectes formals i de contingut de l'obra, i de llur comparació amb les obres indubtablement arnaldianes, posava de manifest que l'autor de l'obra intentava defensar amb textos d'Arnau de Vilanova les acusacions que li havien fet (i no únicament al *De tempore adventus Antichristi* com diu el títol). L'alteritat entre el narrador i el 'denunciants', és a dir, Arnau de Vilanova, és clara. L'autor del tractat, a diferència d'Arnau, és un teòleg ben format, que completa i sistematitza els arguments, els exemples i les citacions bíbliques que Arnau de Vilanova havia utilitzat. L'estructura de la 'questio', adaptada als seus objectius particulars, li servia per lligar i presentar el tractat. L'actitud freda, desapassionada, objectiva de l'autor del *Tractatus quidam...* contrasta amb l'estil tan personal, apassionat, polèmic i de vegades desafador d'Arnau de Vilanova. El *Tractatus quidam...* no només utilitza textos d'obres arnaldianes polèmiques, ans de posteriors, com per exemple el *De caritate* (1305-1308) i respon a acusacions, com per exemple 'sompniator', que només trobem documentades a partir de l'obra d'Agostino Trionfo, *Contra divinatores et sompniatores*, escrita l'any 1310. La finalitat del *Tractatus quidam...* és defensar la bona memòria d'Arnau de Vilanova. Atès que sabem que els marmessors d'Arnau de Vilanova feren diverses gestions en aquest sentit a València, m'inclinava per aquesta ciutat com a lloc de redacció.

Des de la transcripció del *Tractatus quidam...* i del seu estudi, els arnaldistes s'han mostrat favorables a la no autoria arnaldiana. Per citar un exemple molt significatiu, reproduïxo les paraules de Miquel Batllori: «En estudis anteriors, l'editor crític [és a dir, Josep Perarnau] i d'altres, amb raons prou convincents [...] havien atribuït aquest interessant tractat a un arnaldista».⁴⁶ En canvi, un article signat per

43. *Tractatus quidam...*, 2540-2563 (ed. J. PERARNAU, *Tres textos...*, 260-261).

44. *Instrumentum alterum appellationis magistri Arnaldi Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem*, 15-19, 24-25, 75-81 (ed. J. PERARNAU, *Tres textos...*, 377-379).

45. Cf. Jaume MENSA, *Observacions sobre l'autoria i la finalitat del "Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra Tractatum Arnaldi de adventu antichristi"*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 403-452.

46. Miquel BATLLORI, recensió del volum de Josep PERARNAU, *Tres textos d'Arnau de Vilanova i un en defensa seva...*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 21 (2002), 786-787; la recensió també fou publicada dins Miquel BATLLORI, *Records personals i últims escrits. Obra completa*, XIX. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Cristina GATELL i Glòria SOLER (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 36), València, Tres i Quatre, 2003, 523-525; en aquest mateix sentit: Miquel BATLLORI, *Cultura: la Mediterrània a la cultura catalana medieval entre sondeigs: Llull, Vilanova, Muntaner*, dins *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea*, dins Georges DUBY, et al., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, 233. Cf. també Axel SCHÖNBERGER, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 120 (2004/4), 748: «Bereits der sprachliche Vergleich beider Texte könnte im übrigen bereits zum Nachweis, dass hier zwei verschiedene Autoren am Werk waren, völlig ausreichen; die inhaltliche Argumentation sowohl von Perarnau i Espelt als auch von Jaume Mensa i Valls überzeugt vor dem heutigen Stand unserer Kenntnisse vollständig»; Albert SOLER,

Rosario A. Lo Bello,⁴⁷ en què fa seus els arguments utilitzats per Gian Luca Potestà, proposa que el *Tractatus quidam...* fou escrit per Arnau de Vilanova entre l'any 1304 i 1305.⁴⁸ Rosario A. Lo Bello argumenta que és possible una línia historiogràfica alternativa, que seria representada per Robert E. Lerner i Gian Luca Potestà. En concret l'article assumeix la "datació" (cf. infra) del manuscrit proposada per Robert E. Lerner i intenta fer veure que les idees expressades en l'obra són compatibles amb el pensament d'Arnau d'aquells anys.

L'article de Rosario Andrea Lo Bello ha estat replicat per Josep Perarnau.⁴⁹ Josep Perarnau ha comparat l'explicació de la redacció del *De tempore adventus Anticristi* en el *Tractatus quidam...* i en les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova.⁵⁰ La conclusió: «il racconto dell'autore del *Tractatus quidam...* sull'origine e la cronologia del *De adventu anticristi* è assolutamente incompatibile con quanto affermato direttamente da Arnaldo da Villanova», perquè hi hauria una diferència de quasi deu anys en la data de redacció del *De adventu anticristi*. Efectivament, el *De tempore adventus Anticristi* és datat pel mateix Arnau l'any 1297; i més tard, l'any 1300 (segons que ens informa ell mateix) hi afegí la resposta a les objeccions que els teòlegs de París li havien fet; per contra, l'autor del *Tractatus quidam...* presenta l'obra com escrita entorn de l'any 1288. En conseqüència, Josep Perarnau creu lícit «domandarsi se l'autore del *Tractatus quidam...* avesse mai letto il testo arnaldiano che affermava di difendere; ed è lecito anche domandarsi se mai l'abbiano letto quelli che a tutt'oggi hanno propugnata l'autenticità arnaldiana del *Tractatus quidam...*».⁵¹

Si el *Tractatus quidam* hagués estat escrit per Arnau de Vilanova abans de l'estiu de 1305, com proposa Rosario A. Lo Bello, ¿com s'explicaria que cités literalment

dins «Llengua & Literatura», 14 (2003), 443: «em sembla irrefutable la conclusió que l'autor del *Tractatus* no és Arnau».

47. Rosario A. LO BELLO, *Arnaldo di Villanova dall'esegesi alla profezia*, dins «Florensia. Bollettino del Centro Internazionale di Studi Giochimiti», 16/17 (2002-2003), 169-214.

48. En aquest article, a diferència del que havia fet G. L. Potestà anteriorment, l'autor no defensa l'autoria arnaldiana de l'*Expositio Apocalypsis* ni utilitza aquesta obra per argumentar que la ‚svolta‘ iniciada en el *Tractatus quidam* segueix i es culmina en l'*Expositio Apocalypsis*.

49. Josep PERARNAU, «*Habent sua fata libelli*». *Sull'attribuzione ad Arnaldo da Villanova del "Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi "De adventu anticristi"»*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 815-820.

50. Després dels estudis indicats a continuació de Josep Perarnau, coneixem força bé els ‚fets de París‘: Josep PERARNAU, *Sobre la primera crisi entorn el "De adventu Anticristi" d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 349-402; i dins *Tres textos...*, 349-402.; Josep PERARNAU, *Sobre l'estructura global del "De tempore adventus Anticristi" d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 561-574. Efectivament, Josep Perarnau en el primer estudi edita críticament l'*Instrumentum alterum appellationis Arnaldi de Villanova a processu Parisiensium ad Apostolicam Sedem* (377-382) i la *Noificatio, protestatio ac requisitio ad regem Francorum* (382-388). En les pàgines prèvies (368-371), trobem una valuosa llista dels documents processals i una rigorosa, documentada i detallada reconstrucció cronològica (354-368) dels ‚fets de París‘. El segon article és dedicat a estudiar les parts internes del *De tempore adventus Anticristi*: la darrera versió del tractat és formada per quatre parts; de les quals la segona i la tercera foren afegides a les primera i quarta, anteriors. Josep Perarnau talla així una ‚cadena de despropòsits‘ (571).

51. Josep PERARNAU, «*Habent sua fata libelli*»..., 820.

llargs fragments d'obres escrites posteriorment, com el *De caritate?* ¿com s'explicaria que el *Tractatus quidam...* no hagués estat inclòs en cap de les llistes d'obres elaborades (i reelaborades per tal d'anar-hi incloent les obres que anava escrivint) per Arnau de Vilanova fins a aquesta data? ¿com s'explicaria que no hagués estat inclosa tampoc en el recull d'obres elaborat per Arnau de Vilanova amb la clara voluntat d'aplegar tots els seus escrits religiosos llatins i presentat a Climent V —Vat. Lat. 3824— per tal que les examinés? No hi ha explicació possible. El *Tractatus quidam...* tampoc no pogué ésser escrit per Arnau de Vilanova després de 1305. Ja Gian Luca POTESTÀ,⁵² amb tota la raó del món, argumentava que Arnau de Vilanova mai no hauria escrit el *Tractatus quidam...* després del moment (estiu de 1305) en què presentà les seves obres al papa Climent V i aquest es reservà l'examen i judici de les obres arnaldianes. Per tant, doncs, si Arnau de Vilanova no pogué escriure el *Tractatus quidam...* ni abans ni després de presentar les seves obres a Climent V (estiu de 1305), de cap manera es pot sostenir que Arnau de Vilanova n'és l'autor.⁵³

Clarificada la no autoria arnaldiana del *Tractatus quidam...*, ha estat possible desfer una sèrie de malentesos biogràfics i cronològics que tenen el seu origen en la seva suposada atribució arnaldiana. Queda clar, d'una banda, com hem vist, que les circumstàncies i la data de redacció del *De tempore adventus Anticristi* no són les que explica l'autor del *Tractatus quidam...* I queda clar, també, l'ordre i la cronologia de les primeres obres teològiques d'Arnau de Vilanova. Josep Perarnau, a partir de l'estudi dels manuscrits fets preparar per Arnau de Vilanova (Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205 i Vat. Lat. 3824), de les llistes elaborades per Arnau de Vilanova (*Protestatio facta Perusii, Praesentatio facta Burdegaliae* i de la *Abbreviatio praesentationis factae Burdegaliae*, que ell transcriu per primer cop, i que permet completar la incompleta *Praesentatio facta Burdegaliae*),⁵⁴ arriba a la conclusió següent:

52. Cf. Gian Luca POTESTÀ, *Respostes al qüestionari*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 13 (1994), 399.

53. Segons Robert E. LERNER, *The Prophetic Manuscripts of the "Renaissance Magus" Pierleone of Spoleto*, dins *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*. «Atti del III Congresso Internazionale di Studi Gioachimiti (S. Giovanni in Fiore, 17-21 settembre 1989)». A cura de Gian Luca POTESTÀ, Gènova 1991, 97-116, la data (2 de març de 1305) copiada en el manuscrit Carmelità, III Varia 1, és un índex que existí un antígraf d'aquest manuscrit. Així, doncs, segons R. E. LERNER, el *Tractatus quidam...* seria anterior a aquella data. Gian Luca POTESTÀ, en la seva ponència a la *I Trobada...*, *Dall'annuncio...*, 288, seguí la proposta de R. E. Lerner. Després, però, en les *Respostes al qüestionari*, 399, argumentà a favor de l'autoria arnaldiana del *Tractatus quidam...* i també de la data de redacció (1304-1305) prescindint de la hipòtesi de l'antígraf. Rosario A. LO BELLO, *Arnaldo di Villanova...*, 180, torna a argumentar en base a aquella hipòtesi. Quant a la conjectura de l'existència del dit antígraf, cal tenir en compte, però, que: a) El manuscrit carmelità és factici i miscel·lani; b) No conté únicament obres d'Arnau de Vilanova, ans també d'altres autors; c) L'esmentada data no és en el colofó ni en el text del *Tractatus quidam...* ni tampoc en el conjunt de les obres d'Arnau de Vilanova, ans al final de l'*Exhortatorium Iudeorum* de Joaquim de Fiore. ¿És aquesta una base prou ferma per deduir-ne l'existència d'un manuscrit antígraf arnaldità que confirmaria que el *Tractatus quidam...* fou escrit abans d'aquella data?

54. Josep PERARNAU, *Estudi introductorio*, 31-40, dins *AVOTbO*, III, transcriu l'*Abbreviatio...* (Graz, Universitätsbibliothek 1226, f. 32c-d). El text de la *Praesentatio facta Burdegaliae* en l'únic manuscrit que ens ha conservat l'obra, el Vat. Lat. 3824, és incomplet: hi manca el foli 256.

«en la producció literària d'Arnau de Vilanova ha resultat perfectament dibuixat un bloc primitiu, format per dues “editiones sive tractatus”, que són la *Introductio in librum De semine Scripturarum* i l'*Allocutio de significatione nominis tetragrammaton* [...] Indirectament, de més a més, permeten d'endevinar les altres dues etapes de la producció arnaldiana: la segona que, d'acord amb la llista del 1304, comença després dels dos tractats didàctics (*Alphabetum catholicorum*, *De prudentia catholicorum scholarium*) amb el *De adventu Anticristi* i dura fins a l'agost del 1305 (etapa de la controvèrsia entorn el tractat acabat d'esmentar); i la terça, que aplega els escrits de caire més ‘espiritual’, en general redactats per Arnau de Vilanova en llengua catalana i traduïts en d'altres llengües entre l'agost de 1305 i la seva mort”.⁵⁵

SEGONA PART

LA TEOLOGIA DEL TEMPS I DE LA SEVA FI EN EL PROTO-ARNAU DE 1292

I. *La interpretació del personatge. L'Arnau de Vilanova del 1305*

Si l'anunciat de l'epígraf ens pregunta per qui era aquell any el nostre savi medieval, no podem deixar en la boira pretèrita qui havia estat, perquè tot apunta a la necessitat de conèixer el passat per comprendre la situació d'aquell estiu davant del seu rei.

Vint-i-cinc anys enrera —o potser una mica abans i tot—,⁵⁶ vivia a València mullerat amb Agnès Blasi i pare de Maria, era clergue —,clericus coniugatus— d'aquell bisbat i metge educat a Montpeller, traduïa obres mèdiques de Galè i de metges àrabs,⁵⁷ havia estat ascendit pel seu saber a l'alta responsabilitat de metge curial. En feia una quinzena que havia estat cridat al mestratge a la Facultat de Medicina de Montpeller i havia iniciat la redacció de la seva obra mèdica i farmacològica. Era, en paraules del metge provençal Ermengol Blasi adreçades a Jaume II, «el nostre venerable pare i mestre Arnau de Vilanova ja ha desembarcat a Marsella amb l'acostumat argument de les aromes de la seva fama». Assabentat el monarca d'aquesta arribada, el 6 d'abril d'aquell 1305, li féu arribar carta en aquest to: «mort

55. Josep PERARNAU, *Estudi introductori*, 40, dins *AVOTbO*, III. Quant a les dates, l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton* és datada del 22 de juliol de 1292; la *Introductio in librum De semine Scripturarum* és una mica anterior.

56. El pare Batllori fa notar que el document que serveix per datar el temps *a quo* que Arnau de Vilanova era metge del casal de Catalunya-Aragó, el d'agost de 1281, deixa entendre «com si ja fes un cert temps que era metge de Pere II (III d'Aragó)» (Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, Obra Completa, vol. III, Eliseu Climent, València 1995, p. 137).

57. Cf. Juan Antonio PANIAGUA, *En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano*, dins «ATCA», XIV (1995), 19. Per a més dades entorn de la traducció de Galè a través de l'àrab —datada a Barcelona el 1282—, la del metge Albumasar i altres circumstàncies històriques d'aquells anys, vegeu el text de José MARTÍNEZ GÁZQUEZ i Michael R. McVAUGH a l'*Estudi introductori*, de la *Translatio libri Albuzele De Medicinis Simplicibus, Arnaldi de Villanova* (Opera Medica Omnia, XVII), Barcelona 2004, 28-30.

ens ha plagut i el nostre esperit s'ha emplenat d'alegria, de saber el vostre retorn a aquestes partides; desitgem la vostra presència perquè us creiem necessari per a la cura i conservació de la nostra salut». ⁵⁸ És l'alegria d'un rei que encara no feia un any —el 23 de l'agost passat— havia demanat protecció per a ell al cardenal Mateu Rosso puix que era «de nostris partibus oriundus, a longis citra temporibus familiaris, domesticus, consiliarius ac phisicus noster existit, exhibuitque nobis servicia multipliciter placida atque grata». ⁵⁹ Aquell qui amb olor de fama el mes de juliol es presentava al seu rei, no com a metge ni conseller, sinó com a súbdit que cerca protecció, és el mateix personatge presentat al cardenal Rosso perquè «ex aliquo casu in Romana Curia fuisse detentum sed posmodum liberatum». ⁶⁰ Amb poques paraules: aquest doble Arnau, el de la fama i l'atemorit, «abans que m'hagen vençut [...] que-ls damunt dits adversaris no contrasten per manifestar la veritat, mas per strènyer e abcegar e diffamar la mia persona entre lo poble, tant que almenys lo poble tingue en sospita de dir qualsque errors o vanitats [...] per aquesta rahó, a honor de nostre senyor Jesucrist e a edificament de vós e de totes vostres gents, vull, en romanç, vós e tota la multitud de la vostra senyoria certificar ab aquest present scrit, en sentència breu, ço que [...]», ⁶¹ aquest doble Arnau és el que avui podem conèixer una mica millor, és aquell que un dia inicià el seu camí de metge, però també és el qui paral·lelament als anys de l'expansió de la seva fama mèdica, s'encamina a una trona ben pública per anunciar la «veritat evangelical», la qual «yo he denunciat e denunciu encara en l'Església de Roma e en les altres parts de christians». ⁶²

L'edició de les seves dues primeres obres no mèdiques, l'esclariment de la inautenticitat d'altres i l'aparició de dades noves, ens apropen a l'origen de l'Arnau de Vilanova «espiritual», atronador religiós i herald d'un temps escatològic imminent. Ens acosten a un proto-Arnau que inicia el nou camí com a exegeta i teòleg.

El proto-Arnau espiritual

Ningú no dubta que el cèlebre metge tingué un bon dia un trasbalsament religiós profund, això és, una més o menys llarga temporada de reflexió entorn de la seva fe i davant l'estat del món cristià en el qual vivia; una meditació que li modificava la percepció i el ritme de la vida. Aquest trasbalsament l'abocà a la nova vocació d'ésser també teòleg, i amb més èmfasi i dedicació a la de reformador cristià. I s'hi lliurà apassionadament com ho havia fet i seguí fent en la seva vocació de metge. És a dir, en un tombant de la vida es manifesta una doble vocació de la personalitat única d'Arnau. Així ho veu el professor Joseph Ziegler al final d'un acurat estudi amb frases com aquestes: «So fusion rather than disjunction is what I have found between Arnau's medical and spiritual writings. [...] Yet even in their scientific form

58. M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, op. cit., p. 239.

59. Cf. A. RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, Volum 1 (edició facsímil), IEC, Barcelona 2000, p. 38.

60. *Ibid.*, p. 38.

61. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes...*, op. cit, p. 105-106.

62. *Ibid.*, p. 102.

Arnau's medical writings have important religious implications. Much more significant was the impact of his medical background on the way in which he expressed his spiritual ideas and so a lesser extent on their content. [...] What I have show is that the two aspects of his intellectual life were never disconnected and that his medical background facilitated his movement to the clerical domain». ⁶³ Cal pensar que avui per avui, filtrats els fets passats pels segles de llunyania i il·lustrats nosaltres per un més precís coneixement de la psique humana, podem afirmar, com els medievals, que Arnau de Vilanova fou un «visionari», però, sota el mateix mot, entenem un altre significat. Ens l'explica ell mateix si el rellegim atents.

En l'*Allocutio super [...] tetragrammaton*, trobem aquesta primera confessió: «Ego similiter —acaba d'esmentar els segadors diligents que recullen les espigues romanes pel camp—, non ut messor, sed ut puer messorum, rudis et indiscretus, zelo uerumptamen fidei ac desiderio mentem occupandi circa intellectum diuinorum eloquiorum [...] si forte mihi spica celestis instructionis accurreret» (AT, líns. 16-21). Tot i que podem considerar aquest fragment, i els altres que vindran, confegit amb un cert grau de retòrica, aquí diríem de ‚captatio benevolentiae‘ presentant-se ell mateix com a mosso rústec o ignorant i mancat d'agudesa, ens diu que, zelós de la fe, té el desig de comprendre els mots divins, encara que només n'obtingui una sola espiga d'instrucció divina. Clou el passatge amb una referència al *Salm* 1, 2-3, comparació indirecta d'ell mateix amb l'home que medita dia i nit, esgrafiat pel salmista.

Entenguem que el metge ja madur, adreça el seu valer i voler vers l'estudi de la seva fe per aprofundir-la i també —ell que és mestre en una facultat de Montpeller— per, un cop collida —és la imatge que usa—, «possem aliquid, quamuis modicum aceruis patrum adiungere» (AT, líns.21-22). I ho fa a la seva manera, la d'un tarannà inquiet «circa inuestigationem occulte ueritatis in creaturis» (AT, líns. 203-204), la pruija, diguem, de saber què hi ha en el moll de l'os de tota cosa. L'home investigador, diríem avui, que s'adreça a la ciència religiosa amb el seu neguit i de la qual, però, si algun profit en treu no provindrà pas del seu esforç: «placuit igitur eterno doctori, non meis ut puto meritis, sed potius merito zeli, quem habuit prenomatus religiosus introducendo me...» (AT, líns. 25-26), és a dir, el dominicà Ramon Martí. I, de més a més, com que a ningú no pot acudir perquè el guii en l'estudi que ara vol emprendre, «videns ergo me solum, coactus sum, postpositis discipulis omnibus, ad magistrum recurrere, qui de seipso dicit: “Vnus est magister uester”, et confisus sum optinere gratiam illuminationis» (AT, líns. 199-201): trobant-se sol per a l'estudi, recorre a la pregària per demanar il·luminació, a la qual ha accedit per misericòrdia divina. El mestre a qui ha pregat, el de *Mt* xxiii, 8. 10, l'«Iipse dignatus est me uidere» (AT, líns. 204-205), i si abans «nec in proprio labore quiescere poterat intellectus meus» (AT, líns. 206-207), ara la veritat cercada se li fa coneguda planerament. I Ell [Jesús] és qui «clare inspexi eum in mente mea, nec postmodum defuit oculis meis, quia quicquid corporaliter uideo, mihi representat eundem in oculo mentis et sic radio sue presentie queque predictorum inuestigabilium hactenus mihi patere conspexi» (AT, líns. 208-211). Si el fragment primer l'arrodonia amb la referència a un salm, ara ens assabenta que per la liberalitat

63. Joseph ZIEGLER, *Arnau de Vilanova: a case-study of a theologizing physician*, dins «ATCA», XIV (1995), 302-303.

del mestre que digué: «"Querite et inuenietis, petite et accipietis, pulsate et aperietur": quesui, ergo, et petii et pulsaui, licet non ea deuotione qua debui, et aperto ostio inueni accipiens quod querebam et etiam ampliora» (AT, líns. 213-216). Aquestes expressions han estat tretes d'un sol tractat, el que pretén elucidar el nom de Déu, però no ens sembla pas que violentem el seu sentit en considerar aquesta experiència, allongable enllà d'aquest text. És a dir, com aquella experiència que és en el fonament de tota l'obra teològica i espiritual del nostre metge.

La baralla de joc que hem fet amb aquestes línies del text arnaldí, mostren un creient, home ja madur, enderiat a saber com un teòleg partint de l'estudi de la llei de Déu —la referència al salm primer—, confiat en la promesa evangèlica —la reportada per *Matheu*—, des del seu temperament inquiridor, i a partir d'un podríem dir axioma: «Deus per sensibilia docet animaduere illa que tantum cadunt sub intellectu» (AT, líns. 224-225), i amb les paraules de la primera obra: «posuerit Deus in elementis rerum significationes, quibus humana ratio quasi prenoscendo, ualeat contemplari futura» (IDSS, líns. 107-109). Un axioma que es perllonga en la formulació següent: «signum non significat aliquid intellectui nisi eo mediante, quod apprehenditur a sensu in ipso signo, ita, scilicet, quod illud quo primo signum ducit cognitionem humanam ad intelligibilia, necesse est id quod sensui se offert in illo signo» (AT, líns. 226-229) i que el tractat *Introductio (...) semine scripturarum* precisa amb concisió definitiva: «nichil autem est absolute signum, nisi quod datum est ad significandum solummodo» (IDSS, líns. 136-137). De manera breu: sembla prou clar que Arnau de Vilanova considera que només des dels sentits es percep el signe i és aquest el que portarà la ment a la significació; i Déu així ha establert la comprensió de l'home i per això demana en oració, sumada a l'estudi, que la seva intel·ligència sigui il·luminada per a copsar les significacions religioses encloses en tots els signes. Arnau de Vilanova creu que, al marge dels seus mèrits, ha obtingut aquesta visió «clare inspexi eum in mente mea...» (AT, lin. 208) per entendre el *Tetragrammaton*, el nom de Déu. Dit altrament: Arnau és visionari en un sentit d'esforç d'estudi i d'una gràcia per a comprendre, percebuda subjectivament. Si més no, la seva actitud no sembla pas ésser la de qui ja ho sap tot, ans al contrari si entenem bé aquest paràgraf —prescindint de la seva concreció en el concepte profecia—: «pulemus, igitur, anulis [la roda d'Ezequiel, I, 15-21] supradictis constanti animo expectantes si ianuas sue lucis nobis aperiat ille Leo, qui celum claudit et aperit, ut uidere possimus qualiter semen huius prophetie posuerit in naturis et uirtutibus numerorum» (IDSS, líns. 542-545). I amb més paraules ho diu en l'*Allocutio super (...) tetragrammaton*: «cum solum Leo de tribu Iuda uincens, per passionem effundens rubeum scribendi liquorem, "dignus sit aperire signacula libri clausi". Nec aliquis possit ingredi sepulcrum eloquiorum Dei, ubi corpus totius misterii nostre saluationis positum est, nisi ab ostio monumenti, scilicet a littera uoluminis sacri, remouerint lapidem seu duriciem seu intelligendi grauedinem, angeli qui ministrant ei et illud inquam uirtute ipsius. Nam ipse solus "claudit et nemo aperit" sine ipso, inquit enim: "sine me nihil potestis", et nemo superclaudere potest intellectum Scripturarum quibus ipse aperire dignatur» (AT, líns. 163-172).

És a dir, davant els signes de la natura i del sentit dels números —podem escriure de la lògica abstracta?—, més enllà de la interpretació i deducció racional, cal, per a la seva intel·lecció teològica, esperar una llum més alta, possibilitat, aquesta, que es podria entendre com una intuïció, ja que així sembla desprendre's de les primeres línies de la *Introductio (...) semine scripturarum* on el vocabulari ho repeteix: «si

quis attento animo considerare non desinat, plus intuebitur ibi quod debeat admirari...» (IDSS, líns. 4-5); no pas per intuïció fantasiosa, sinó per aplicació del verb ,discernir' o ,destriar', «cernemus», escriu, i «ratione concordēs»: «ad cuius intuitum accedentes humiliter, intexturas cernemus multiformiter admirandas et stabili ratione concordēs», referint-se als misteris tancats per la saviesa divina en els nombres i en les lletres de l'alfabet (IDSS, líns. 11-13). Una laboriositat d'investigació i d'intuïció que, aplicada a la visió d'Ezequiel, cal fer-la amb l'auxili de l'erudició —«superne eruditionis auxilio subleuati» (IDSS, líns. 15-16)—,⁶⁴ i no pas per noves visions ni fantasies. Qüestió diferent és afirmar si aquesta activitat interpretativa és correcta o no, però que no és miratge d'il·luminat —en el sentit pejoratiu—, sembla fora de qualsevol dubte. Ho rediu amb mots prou assenyats com aquests darrers de la *Introductio {...} semine scripturarum*: «interim autem hec pauca, diuina inspiratione concessa, perstrinximus ad elucidandam mentem actoris, rogantes ne quis auditor aut lector iudicet de predictis donec plene fuerit in omnibus eruditus» (IDSS, líns. 756-758). Pot ésser, la divina inspiració, un fet no racional després d'haver escrit unes ratlles abans que «logica vero sequitur ad subtiliter discernendum» (IDSS, lín. 725)? També té per deduccions lògiques d'unes premisses establertes, el coneixement del significat del *Tetragrammaton*: «numerus autem elementorum et figura et ordo et situs sensu discernitur in dictionibus scriptis, et quid ex hiis significant facile est intelligere per predicta» (AT, líns. 952-954). Per això mateix, no dóna pas per fet el seu text, sinó que l'ofereix a la crítica: «uos autem, karissime pater, et ceteri fideles scrutatores sacre pagine, quibus Deus maiora reuelat uel reserat, potestis maiora predictis adiungere ac etiam de ipsis clarius iudicare» (AT, líns. 955-957). Repetim que una línia d'anàlisi és i ha d'ésser aquella que judiqui al capdevall el discurs doctrinal arnaldia en les obres, i una altra ben diversa aquella que percaci l'actitud d'Arnau de Vilanova des d'on el proposa, a més a més, de no perdre de vista la finalitat per la qual escriu: «non mihi solum, sed ceteris etiam fidelibus ad salutem eternam» (AT, líns. 6-7), concordada amb el final de l'altra obra quan el seu contingut deduït, entès i interpretat, ja «solum restant premium iustis ad gloriam et iniustis ad ignominiam adiudicata supplicia» (IDSS, líns. 721-722). És aquesta distinció la que avui ens mena a l'afirmació que existí un proto-Arnau espiritual.

Som davant un Arnau de Vilanova que entén també l'auxili diví des d'un axioma previ que uns tres anys després escriurà en el *De prudentia catholicorum scholarium*: Déu, «si enim vim intellectivam potuit ex nichilo producere, multo fortius existentem poterit ampliori luce perfundere».⁶⁵ Es tracta d'una posició que li permetrà asseverar que si ha rebut una «spica celestis instructionis» (AT, líns. 20-21), ha estat certament un do, però tan natural o normal com l'haver rebut la capacitat intel·lectiva; la font d'ambdues és el mateix Creador i només els separa la diferència que aquesta il·luminació sol ésser més escassament donada i només als senzills i humils, «soli uero humiles et diligentes Deum docetur» (IDSS, lín. 7)... i li ha tocat, aquest

64. Errarem gaire si entenem aquí el mot ,erudició' no solament com un sinònim de gràcia o de do vingut del cel, sinó també com una expressió de l'esforç intel·lectual?

65. Expressió treta del tractat arnaldia *De prudentia catholicorum scholarium* remarcada per Eusebi COLOMER en el seu estudi, d'on es treta, *L'antropologia en els escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins «ATCA», XIV (1995), 213, nota 20.

cop, a ell. Volem dir que per aquesta via, davant de les dues primeres obres teològiques, Arnau no se sent ni pot considerar-se pas un somiador o receptor de rars misatges celestials; accepta en si mateix, ni més ni menys, que a la possibilitat humana que indueix i dedueix pel seu raonament, també pot afegir-s'hi la comprensió que li és concedida d'afegitó. Si més no, la nostra malícia d'admiradors d'Arnau de Vilanova ens recorda una pregària d'Agustí d'Hipona davant del text del llibre del *Gènesi*: «Audiam et intelligam [...] scripsit hoc Moyses, scripsit et abiit [...] quum ergo illum interrogare non possum [...] rogo te, Deus meus, parce peccatis meis [Jb XIV,16], et qui illi servo tuo dedisti haec dicere, da et mihi haec intelligere» (*Confessionum*, XI, 3, 5). Pregària del sant bisbe posterior al seu convenciment de savi expressat entremig de la súplica ja que, si poguéu preguntar a Moisès: «et si hebraea voce loqueretur, frustra pulsaret sensum meum, nec inde mentem meam quidquam tangeret; si autem latine, scirem quid diceret. Sed unde scirem an verum diceret? Quod si et hoc scirem, num ab illo scirem? Intus utique mihi, intus in domicilio cogitationis, nec hebraea, nec graeca, nec latina, nec barbara veritas, sine oris et linguae organis; sine strepitu syllabarum diceret, Verus dicit: et ego statim certus confidenter illi homini tuo dicerem, Verum dicis». Davant d'aquesta actitud llegida i deduïda dels dos tractats primerencs d'Arnau de Vilanova, podem entendre el concepte de «visio», penjat per segles a les espatlles del nostre metge, ben d'una altra manera de cap que sigui quimèrica. Encara més, amb paraules de Josep Perarnau: «tenim en aquestes línies [les 199-215 del AT i que ara i aquí col·loquem, pel seu sentit, en els fonaments de tota l'activitat teològica i espiritual arnaldiana] la narració d'una experiència personal, davant la qual el respecte és el primer manament, i molt més tractant-se d'una vivència religiosa, que, com a tal, afecta l'Absolut».⁶⁶

Acabem ja aquesta anàlisi com a pas previ per al coneixement més acurat de l'actitud íntima d'Arnau de Vilanova, puix que un angle d'interpretació és la seva manera de veure's i la passió que esmerça en ésser fidel al seu tarannà —si així fou i no és solament la nostra elucubració dibuixada en aquests pàgines—, i un altre el del pensament que ens ha llegat. Ara, doncs, bo serà cercar aquest pensament en les dues primeres obres teològiques. No per inicials, sinó perquè entre elles i el bloc de les següents, el més explícitament escatològic, no solament s'escolaren cinc anys, sinó perquè també hi hagué una ruptura ideològica o doctrinal. I en el terreny del pensament, no podem oblidar pas ni valorar menys el proto-Arnau teòleg.

II. Bases de l'exegesi arnaldiana

Tot fa pensar que a partir de l'experiència espiritual de la qual isqué convençut a la primària dels anys noranta, Arnau de Vilanova inicia la redacció de les seves dues primeres obres, la segona de les quals és datada el 1292 en un dia assenyalat per a ell, en la festa de santa Magdalena, el 22 de juliol. El cas és que la seva filla era professora en el monestir de Santa Magdalena de Montpeller, a Alzira. Poc temps abans —uns mesos?, un any llarg?— havia escrit la primera. L'ordre entre els dos tractats

66. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbO, III)*, 42.

el testimoniu el segon quan s'hi afirma «quemadmodum plenius me scripsisse record supra librum *De semine Scripturarum*» (AT, líns. 243-244). Tanmateix, hom ha considerat i així és, que formen una unitat expressable senzillament com a part teòrica i pràctica d'una recerca exegetica orientada a descobrir els misteris de Déu que hi ha en el significat de les lletres i els nombres de l'Esclitura, puix que «hoc mirabile rete diuine sapientie nobis proponitur, ad cuius intuitum accedentes humiliter [...] etsi non ualeamus sub nube mortalitatis fructibus paradisi substantialiter refici, saltem possimus odoribus suauitatis foueri, celestisque claritatis delicias uelut in somniis amplectamur» (IDSS, líns. 10-19) de tal manera que, des d'aquesta situació de contemplació i comprensió espiritual, «prodesset non mihi solum, sed ceteris etiam fidelibus ad salutem eternam» (AT, líns. 6-7). Ara bé, els fragments inicials dels dos tractats també fan pensar que la seva elucubració prèvia o concomitant amb la redacció, està lligada a l'experiència religiosa entesa, d'acord amb el que ja hem exposat, com un fet allargassat en un període de temps i no pas en un moment puntual. En efecte, l'expressió inicial del primer tractat, «si quis attento animo considerari non desinat» (IDSS, lín. 4), indirectament manifesta que Arnau ha dedicat temps a l'exercici escrutador per a millor intuir el que cal admirar i explicar. I en el segon és encara més explícit des dels dos mots primers, «pluries affectau», moltes vegades he maldat a encaçar, a atansar-me, a assolir (segons els matisos polisèmics d'ADFFECTARE) que l'ensenyament rebut del dominic Ramon Martí, donés fruit: «posset fidelium cetui fructum edificationis catholice parere illuminando et roborando mentes credentium erga fidem eorum que predicat euangelica lectio» (AT, líns. 8-10)... i després de moltes vegades m'he adonat, he descobert, he capít, «comperi». Un lapse de temps a l'inici del tractat que ara, deu línies més avall, es repeteix: durant aquest temps, «interdum», dedicat a l'estudi: «mentem occupandi circa intellectum diuinorum eloquiorum, agrum ueteris testamenti perlustrando aliquando in hebreo sollicitate circumspexi» (AT, líns. 18-20); i fem notar els verbs PERLUSTRARE —explorar, examinar amb cura, passar revista amb la ment, recórrer amb la vista— i CIRCUMSPICERE —remirar a l'entorn, examinar amb el pensament, cercar amb els ulls—. Dit tot plegat i breument: som davant d'una experiència religiosa d'Arnau de Vilanova conjuminada amb una llargària de temps dedicada a la investigació bíblica.

Arnau de Vilanova s'acara a les Esclitures febrós d'anàlisi com a deixable de R. Martí conuençut que de sobrepuig té l'assistència de Jesús, el Mestre. D'aquí, d'una faisó empírica i religiosament confiada, arrenca l'exegeta i el teòleg. I neix l'Arnau espiritual que malgrat tot i en contra de molts no deixà d'ésser jutjat, anys a venir, com un creient íntegre: «gauisi fuimus valde in adventu viri Dei magistri Arnaldi Christum Jhesum, dominum nostrum, ardentem quaerentis et diligentis», escriví el cardenal Jaume Colonna al nostre rei Jaume II; «prudens, et sapiens et spiritu Dei fervens magister Arnaldus, vir luminis et virtutis» escrivien Pere Colonna i Napoleó Orsini, també cardenals; i el 30 d'agost del 1309 Climent V, li concedí privilegi d'altar portàtil, si poden ésser testimoni d'autoritat les paraules d'uns cardenals i un privilegi papal.⁶⁷

67. Cf. José M. POU Y MARTÍ, *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert» – Diputación de Alicante, Alicante ²1996, p. 207, nota 120, i 208, notes 121 i 123.

Arnau de Vilanova, exegeta

Per raons de claredat, ens cal, ni que sigui breument, repetir aquí l'anàlisi feta l'any 1998 en una primera aproximació al mètode exegetic d'Arnau de Vilanova i recordar que aprofundir en aquest punt és qüestió encara pendent.

Tanmateix i prèviament, s'ha de dir que al darrere del primer tractat arnaldia hi ha un *De semine scripturarum* i quin és el valor inspirador que ell li atribueix. Avui les dades sintetitzades pel professor Josep Perarnau informen amb l'extensió següent: «el resultat de les investigacions germàniques, en tant que ens afecten, es pot resumir en aquests punts:

1) el *De semine scripturarum* no fou escrit per Joaquim de Flore, ans els anys 1204-1205 possiblement a Bamberg per un monjo de Michelsberg fins ara anònim;

2) la transmissió manuscrita del tractat manifestaria que ultra el text complet, present en biblioteques alemanyes [Bamberg, Leipzig, Breslau (Wroclaw) (dos ms.), Praga], n'existeix una versió reduïda, present en els països del sud d'Europa [Vaticà (dos ms.), Pàdua, Tours, Chalons-sur-Marne, Bruges, Cambridge i algun altre petit fragment];

3) en el decenni de 1280-1290 i cal suposar que a Montpeller, un exemplar, segurament de la versió reduïda, es trobava a les mans de mestre Arnau de Vilanova, qui, d'alguna manera, intentà de justificar amb aquell 'precedent' el seu intent de descobrir els possibles sentits amagats darrere les lletres, sobretot les bíbliques, que són els 'semina scripturarum'.⁶⁸

Pel molt o poc que coneixem, l'atribució d'aquest tractat a Joaquim de Fiore és obra del nostre metge i també explícitament de fra Pèire Joan (Oliu), que l'esmenta en la seva *Postilla in Apocalypsim*.⁶⁹ Descomptat ja que sigui de l'abat calabrés, podríem allunyar-lo un poc més d'ell atribuint-lo de moment a Josep de Michelsberg.⁷⁰

L'acarament entre aquest tractat *De semine scripturarum* i el d'Arnau de Vilanova l'ha fet el mateix professor J. Perarnau i considera que d'alguna forma dialoguen els dos textos. Arnau fa un «diguem-ne joc, d'acceptar una doctrina de l'autor del DSS, i alhora ampliar-la pel seu compte». ⁷¹ I pot concretar-se així: «mentre exposa i intenta de justificar els punts que ell creu desvelats per Déu a l'autor de DSS, Arnau aprofita l'ocasió per introduir doctrina que li interessa d'exposar, cosa que fa en tres moments: en les línies 223-260, on propugna el progressiu descobriment humà de la veritat, tant en el pla teològic com en el de les ciències de la naturalesa; en les línies 294-398, on capgira el sentit de la frase de Jesús en Mt v, 18 [...]; i en les línies 407-426 i 445-480 on propugna que els dos mil tres-cents dies de Dan VIII, 14, s'han d'entendre d'acord amb el principi del 'dies pro anno', basant-se en Ez IV, 6». ⁷² La conclusió final a la que arriba J. Perarnau és resumeix en aquest paràgraf: «l'impacte del DSS en el nostre metge fou doble: li oferia un precedent per a sumar-

68. J. PERARNAU, *Estudi introductorii (AVOTbO, III)*, 12-13, amb les corresponents notes.

69. *Ibid.*, p. 13, nota 8.

70. Sembla que pot fer-se a partir de l'*explicit* del manuscrit Vat. lat. 3819 copiat per J. Perarnau més altra dada aportada per Beatrix Hirsch-Reich (cf. *Ibid.*, p. 13, nota 6).

71. *Ibid.*, p. 13.

72. *Ibid.*, p. 26, nota 34.

se també al grup d'aquells qui creien haver trobat en la significació misteriosa dels nombres la clau per a endevinar la previsió dels plans de Déu damunt la història de l'univers; i alhora un mètode d'anàlisi de les tres característiques de les lletres (figura, potestas, ordo), per a exprémer-ne no pas únicament el significat misteriós dels nombres per a preveure el futur, ans també el doctrinal que permetés de confrontar la fe cristiana amb la infidelitat dels qui neguen la unitrinitat de Déu, en particular amb la dels hebreus, cosa que farà en l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*».⁷³

Centrem-nos ja en la qüestió exegètica anunciada. «Partint del principi segons el qual res en l'Esclitura no és ociós, banal o gratuït, ans quelcom absolutament necessari,⁷⁴ el metge català afirma que cada lletra i cada petit signe del text sagrat significa quelcom.⁷⁵ Ara bé, Déu només donarà a conèixer els seus significats, sovint amagats, quan arribi el moment oportú, és a dir, quan el coneixement d'aquests sentits esdevingui necessari per a la vida cristiana dels fidels. Els homes humils i diligents, amb la gràcia de Déu, poden penetrar els secrets divins si escruten convenientment la ,figuram', la ,potestatem' i l',ordinem' de les lletres i els nombres del text sagrat. És present en aquesta obra el principi interpretatiu ,dies per anys'».⁷⁶ Fins aquí aplicable al primer tractat, però, en un paral·lel quasi exacte ho és, tot i que amb menys disquisició teòrica i més aplicació als textos triats, al segon, a l'*Allocutio*... Hi sobresurt però, i de forma rellevant en aquest tractat, «una regla exegètica que esdevindrà central en les obres arnaldianes posteriors: "omnis modus exponendi sacram Scripturam, qui moribus et fidei non repugnat, est a Deo" (AT, lín. 728-730). Observem també que Arnau de Vilanova relaciona l'exegesi amb les necessitats teològiques de cada temps i que en aquestes obres comença de manifestar-se un cristocentrisme: les claus de l'Esclitura només les té Crist».⁷⁷

D'una manera sistemàtica i en resum,⁷⁸ podem dir que l'exegesi arnaldiana pot presentar-se amb aquestes quatre normes: «1) la unitat mínima de sentit no és la proposició, ans la lletra concreta, el petit signe que cal interpretar adequadament segons uns paràmetres que no coincideixen amb les regles de la gramàtica i la lògi-

73. *Ibid.*, p. 27.

74. «A Dei uero sapientia nichil frustra uel inordinate procedit. Necessè est, ergo, in alphabeto, tanquam in radice uel semine scripturarum, aut cuiuscumque uocis significatiue ad placitum, latere diuina ordinatione uirtutem significandi» (IDSS, líns. 142-145); «In Dei autem operibus nefas est meditari quod aliquid fiat frustra» (AT, líns. 230-231).

75. «[...] omnis littera alphabeti, siue parua fuerit siue magna, uim habet significandi aliquid in his pretereuntibus que spectant ad legem Dei» (IDSS, líns. 171-173); «[...] omnis littera quantumcumque parua et omnis etiam notula, que in Scriptura Sacra continetur significat aliquid in diuinis misteriis» (AT, líns. 81-83).

76. Jaume MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles i els principis d'interpretació bíblica de les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova, i les de l'Expositio Apocalypsis i de l'Expositio super vigessimum quartum capitulum Matthaei*, dins «ATCA», XVII (1998), 224.

77. *Ibid.*, p. 225-226. Mantindrà aquest cristocentrisme fins al final com, per exemple, en el seu sermó o *Lliçó de Narbona*: «... el libre de la santa Esclitura és clos e tancat al enteniment dels secrets que [Déu ha posat en ell, e que] solament Jesuchrist los pot obrir e cloure a qui's vol» (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes...*, op. cit., 164).

78. Prescindim aquí dels matisos que en la versió de 1998 provenien del tractat un poc posterior, el *De prudentia catholicorum scholarium*.

ca; 2) les conclusions i els continguts —reflexions trinitàries— són més o menys homologables amb les exposicions més típiques sobre aquest tema de la teologia escolàstica; 3) els criteris i les conviccions manllevats d'aquestes fonts,⁷⁹ que mai no són però sistematitzats i sotmesos a reflexió crítica per Arnau de Vilanova, serien: 1. Déu no fa res en va; 2. En la Bíblia tot té, doncs, un sentit. Les lletres són les llavors de l'Esriptura; 3. El sentit ocult de les lletres pot ésser desxifrat segons criteris de ,forma', ,potestas' i ,ordo'; 4. El resultat que hom obté de l'exegesi de l'Esriptura s'encamina a la salvació; 5. A cada època històrica pertoca un nivell diferent de coneixement; 6. Per tal d'obtenir aquest coneixement és necessari l'auxili de la gràcia de Déu, gràcia que segons la seva promesa, serà donada a qui veritablement la cerqui; 7. Tota l'exposició de l'Esriptura que no entri amb conflicte amb la fe i els costums "est a Deo"; 8. Només Crist té les claus de l'Esriptura; 9. Presència del principi "dia per any"; [...]; 4) en afirmar que els sentits de l'Esriptura poden ésser infinits, Arnau de Vilanova nega implícitament la clàssica teoria dels quatre sentits de l'Esriptura».⁸⁰

Escrit tot això, no hem fet res més que deduir-ne una pauta o teoria general la qual, ara, s'ha de comprovar amb més deteniment en cadascun dels dos tractats. Si la que hem esmentat com a primera norma, el significat de cada lletra, i la seva aplicació és prou clara en la interpretació del tetragramma diví, pel que fa, però, a la segona, «les conclusions i els continguts» no vol dir que sigui allò que es desprèn per concomitància o per deducció de la primera, sinó d'un entendre la significació en el mot sencer, en sintagmes o fins en proposicions enteres, i és la pràctica que hi ha en el primer tractat. D'alguna manera és un avenç del canvi que més endavant efectuarà sobretot en deixar la interpretació literal, que veurem aquí, per l'al·legòrica de manera lliure i al seu aire. I si escrivim l'expressió popular, al seu aire' és ben bé perquè ben aviat hom s'adona que Arnau de Vilanova empra una altra norma desacomplexadament: la Bíblia no és per a ell «un valor absolut en si mateix, en el sentit que ho podia ésser per a Luter, ans un instrument subordinat a la finalitat del cristianisme».⁸¹

L'exegesi en la Introductio in librum de semine scripturarum

Gràcies a l'editor del text i a la seva cura en la redacció dels aparats crítics, al pas de la lectura descobrim tres diferents presències de les perícopes bíbliques en el discurs arnaldia. Les que són còpia textual del text llatí, les referències explícites, però no textuals, i les ressonàncies, podríem dir-ne, en el seu estil. Són, doncs, disset les primeres i són les que apunten l'esquelet del raonament exegetíc. Parem-hi atenció i diguem de bell començament que ho farem només sobre una part del conjunt, just per evidenciar el sistema mateix, en la mesura que cal a fi d'entendre el sentit global del tractat i per no estendre'ns massa.

79. Remarquem avui, que cal pensar bàsicament en el *DSS* i un poc o bastant menys, en les tres obres fonamentals de Joaquim de Flore: *Psalterium decacordum*, *Expositio Apocalypsis* i la *Concordia Veteris et Novi Testamenti* (cf. J. PERARNAU, *Estudi introductori*, *AVOTbO*, III, p. 17).

80. J. MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles...*, p. 226-227.

81. *Ibid.*, p. 240.

La primera citació entesa literalment es troba poc abans de finir l'exposició de la idea de temps, les característiques del qual són l'ésser continu, divisible i numerable en cada divisió que es faci. A més a més, si es constata que: «cum omne namque mobile pertranseat spacium, per partes spacii distinguentur partes temporis mensurantis motum in spacio pretaxato» (líns.67-69), entre aquesta asseveració i la teoria precedent, hi ha la referència a *Gn* 1, 14: el sol i la lluna han estat fets «in signa et tempora». Pedestrement: els dos astres són mesuradors del temps pel seu moviment en l'espai, la Bíblia corrobora l'explicació diguem-ne científica.

Un cop Arnau ha entrat en la interpretació del concepte ,temps', i ha manifestat l'evidència que l'home no abraça ni pot la totalitat de la seva duració, ha d'ésser Déu qui en reveli el sentit global a través dels ,elements de l'Esriptura', signes en ella inclosos pel seu voler diví, perquè és Déu qui pot i fa que signifiquin, perquè «omnis potestas a Deo est» (*Rm* XIII, 1), mots lligats també a la literalitat.

Els petits elements escripturístics que, doncs, signifiquen són les lletres: «necesse est, ergo, in alphabeto, tanquam in radice uel semine scripturarum, aut cuiuscumque uocis significatiue ad placitum, latere diuina ordinatione uirtutem significandi» (líns. 143-145) i és la mateixa boca de Déu, «os autem Dei» (lín. 151) que parla per la seva paraula que «hic autem est Filius incarnatus, qui dicit in *Euangelio*: “Iota unum aut apex unus non preteribit a lege donec omnia fiant”» (líns. 153-154). Lletres i titlles menudes. Interpreta Arnau la sentència o frase curta evangèlica literalment? Aquesta pregunta la demana el context de la seva elocució. Cal tenir-ho present perquè, endemés, la citació és represa enllà, quan Arnau exposa la càrrega misteriosa de les lletres en virtut de la seva ,potestas', això és, de la seva ,pronunciació'. Escriu amb tota lògica que, fet i fet, cada lletra és una unitat i essent així no té altre significat que l'associable a un número, «sed quod singula significet numerum in tempore siue in partibus eius, probat ex uerbo Domini, cum dicit vº *Matthei*: “Iota unum aut apex unus non preteribit”, etc.» (líns. 294-296). Si la perícopa de *Mateu*, pel seu context, significa que Jesús es presenta com un mestre que interpreta la Llei, no pas que l'abolix, la sentència té el sentit d'una autojustificació del seu mestratge a l'interior del judaisme i una valoració del pes absolut que cal mantenir de la Torà i els Profetes. Si la sentència té la simplicitat d'esmentar una (en sentit quantitatiu) lletra i un (en sentit quantitatiu, també) accent com a metonímia del conjunt dels preceptes, s'emet en una forma gens estranya al parlar popular. Si... la més literal comprensió d'aquestes paraules fan pensar en el compliment de tots els manaments fins al més petit... Arnau, exegeta, diu per contra que Jesús diu que la unitat (en el sentit quantitatiu) de cada lletra té un sentit. No podem pas negar al nostre metge que fa una exacta interpretació literal, però descontextualitzada, això sí, i ací rau el joc de mans. El ,però' s'acreix quan ara hem de contextualitzar la repetició d'aquests mots evangèlics en el tractat arnaldia i ens adonem que el valor de número atribuït a les lletres s'encamina al recompte del pas del temps i al seu coneixement en un moment de la història per saber l'arribada del final.

Arnau se n'adona, del joc, i comenta que ja sap que una lletra com a simple lletra res no val i que elles no cessaran, sinó l'activitat dels escriptors i que, de fet la intenció de la paraula de Déu és «quod non preteribit id quod significatur per literas, donec omnia compleantur aut fiant» (líns. 301-302) i s'allarga ratlles i ratlles per explicar com cal entendre el ,temps': «“non preteribit”, etc., id est non terminabitur» (líns. 316-317), sentència, per acabar rotundament, que de passar per necessitat de totes totes, només passa el ,temps', «ergo, tempus, siue numerum par-

tium temporis, littera supradicto modo sumpta significat» (líns. 327-328). Llarg podria ésser el comentari entorn d'aquesta exegesi arnaldiana, però és suficient per veure ja una distinció que ell —com tot exegeta— hauria de tenir present entre la literalitat del mot, sintagma o frase i el seu context, no solament històric i cultural, sinó el context literari i gramatical; i ja es veu per on va una exegesi subordinada a una idea prèvia. És prou clar aquest procedir d'Arnau de Vilanova, com ho ha detectat J. Perarnau:⁸² quan el sentit comú del coneixedor del text evangèlic espera trobar la paràbola lucana de VIII, 5-15, amb el conegut tant per cent, en un context d'acolliment de la doctrina de Jesús, apareix en aquest tractat quan es parla de la segona vinguda del Messies i interpretat en el joc dels nombres: «Intendit, ergo, ex hoc quod, cum littere alphabeti, que semen Dei sunt, ceciderint in terram bonam sacri uoluminis misteriorum Ipsius, quod id quod littera significat ad consummationem illorum misteriorum centuplicabit. Significat autem, ut dictum est, tempus uel partem temporis: ergo, significabit illud centuplicatum, ita, scilicet, quod, si diem, centenarium dierum, et si mensem, mensium, etc.» (líns. 429-435).

Una altra citació, partida o separada per unes frases entremig, és *Ap* x, 6-7. Una sentència on el subjecte inicial i principal és el ,temps' i que, evidentment, s'interpreta ,ad litteram'. El temps com a temps acabarà i el misteri de Déu en ell. Després ja tot serà manifest com ho havien anunciat els profetes, això és, el que s'haurà anat revelant i acomplint constantment en el pas del temps segons ho havia establert la providència divina (veg. líns. 191-195), un cop acomplert, finirà.

Com que la resta de citacions textuals s'emmarquen en una interpretació literal, serà suficient que ens fixem un poc només en alguna altra. Per exemple, les tres de *Daniel* XII, 9 (líns. 158-159); VIII, 14 (lín. 387 i ss fins a la 446); VIII, 17, i la d'*Ezequiel* IV, 6 (lín. 455), la literalitat de les quals és del tot palesa per la presència de les paraules ,temps' i ,dia' i ,any', ,vespre' i ,matí' més la xifra 2300 acompanyades de «prefinitum, usque, finis, complebitur».

Un altre exemple pot ésser el de *I Cor* XIII, 9-10, citació ben expressiva per justificar la no completa comprensió de tots els significats existents en els ,elements' o ,llavors de l'Escriptura' puix que «infra quem numerum omnes alii contenti figura similiter sunt misterii alicuius in Dei operibus. Sed eorum figuras et significationes adhuc "ex parte cognoscimus..., cum autem uenerit quod perfectum est", perfectam attingemus cognitionem» (líns. 584-589).

De les que són referències no textuals és ben il·lustrativa en aquest context d'interpretació, l'aportació de les xifres de les set vaques i les set espigues de *Gn* XLI, 1-7 per exemplificar amb escripturístic argument la tesi: «frumenta namque misteriorum Dei, que in orreo sacri uoluminis recondita sunt, sicut nec ibidem simul reposita sunt, sic nec simul reuelatione distribuuntur, sed potius successiue, uelut in .VIJ. et .VIJ. annis, sicut in .VIJ. et .VIJ. uaccis aut spicis figuratum est pharaoni» (líns. 232-236); o, encara i aquí mateix, la de la posició de les ales dels serafins damunt del tron del Senyor segons *Is* VI, 2.

I no cal dir res del rètol damunt la creu de Jesús crucificat (líns. 127-132) que serà reprès de manera diguem solemne en el tractat *Allocutio...* Deixem ja el primer i donem ara un cop d'ull a aquest.

82. J. PERARNAU, *Estudi introductorii (AVOTbO, III)*, 25, nota 33.

L'exegesi en l'Allocutio super significatione nominis tetragrammaton

Com ja s'ha escrit, aquest tractat no és gaire més que una aplicació de l'exegesi exposada en l'anterior per arribar al descobriment del misteri trinitari i de l'encarnació del Fill pel camí dels anagrames dels seus noms. Per això mateix no podia ésser altrament, sembla, que trobar com a primera citació la ja comentada de *Mt* v, 18 (líns. 73-74). La segueixen catorze més, si bé un parell corresponen a la part d'autopresentació d'Arnau i no pas al tram de l'obra. La literalitat de la interpretació, això és, la lectura descontextualitzada de la font, majoritàriament, senyoreja i és evident quan recorda la primera i última lletra de l'alfabet grec esmentades en l'*Ap* 1, 8 (lín. 86); o quan aporta *Ex* vi, 3 (líns. 90-91) o *Is* lII, 6 (176-178).

Hi ha, però, unes interpretacions al·legòriques, per no dir fantasioses, en el pasatge de les línies 147-154. L'enginy d'Arnau esbrina el significat del color negre o roig de la tinta en els rotlles o volums de l'Esriptura jueus o cristians respectivament; es fixa que el mot ,títol' prové de ,tità' que vol dir ,sol' i que, per tant, un títol en tinta negra és com un sol eclipsat i «iuxta quod dicebat *Ieremias* .xv., de synagoga: "Occidit ei sol cum adhuc esset dies". Et iterum *Amos*, octauo: "Occidet uobis sol in meridie"» (líns. 152-154). Una lectura d'aquestes sentències profètiques, sens dubte, a anys llum del context bíblic d'on són extretes, però ajustades com l'anell al dit a la seva afirmació: «claris igitur signis etiam illiterati perpendere possunt quod littera ueteris testamenti non sit intelligibilis a iudeis, quoniam radii ueri solis terram eorum, hoc est terrenas mentes, nequaquam illuminant» (líns. 155-157).

Per cloure aquest apartat reprenem amb alguns canvis la tercera recapitulació del text de J. Mensa de 1998 ja esmentat cap al començament de l'epígraf.⁸³ No hi ha en aquestes dues obres arnaldianes un conjunt prou definit de tècniques d'interpretació de la Bíblia, ans només una ,regula' molt genèrica i amb poc contingut, la de concordar amb la mateixa Bíblia —una mica o bastant *more proprio*— i la de no contradir la fe i els costums de l'Església. Amb ella per aspre, apuntala una manera d'entendre i de justificar la teologia del seu món mental de creient inquiet i de savi empíric.

III. *Una teologia de la història*

El professor J. Perarnau, en la presentació o estudi inicial de la IDSS, es pregunta quins són «els nuclis doctrinals que donen unitat i cohesió al conjunt»⁸⁴ i respon amb precisió que, a partir del símil de la roda del profeta Ezequiel, Arnau ha capít que el sentit de la duració del món és cronològic i perfectiu. Arnau expressa amb convenciment que, «d'una banda, Déu aniria desvelant els sentits amagats de creació i revelació, de manera que dins aquell temps la humanitat arribaria al coneixement total de la veritat humana i revelada, i que, de l'altra, Déu i la humanitat conjuntament realitzarien en plenitud els objectius de divinització de l'home decidits des del moment de crear l'univers»,⁸⁵ fins al punt final o escatològic. Ara i aquí, la

83. Cf. J. MENSA I VALLS, *Comparació entre les regles...*, p. 249.

84. J. PERARNAU, *Estudi introductor i AVOTbo*, III), 43.

85. *Ibid.*

comesa dels signants no serà altra que parar la taula arnaldiana des d'aquesta lectura fent-la seva i ampliant-la amb l'ajuda de les pàgines anteriors. Una taula amb els paraments de la disquisició i explanació d'Arnau de Vilanova, si no errem en la comprensió d'aquests dos tractats. La perspicàcia del professor Perarnau orienta el lector a partir de la presència del concepte 'consumació' en la IDSS i aquest és el camí que seguirem.

El concepte de temps

El pensament arnaldia parteix, evidentment i com tota obra humana, d'uns presupòsits o, dit amb mot més precís, d'uns axiomes damunt dels quals s'assenta. En primer lloc esmentem l'exegesi bíblica perquè ja n'hem parlat, però lògicament la precedeixen uns altres principis paral·lels a la també esmentada primacia divina sobre tota la realitat i la seva llibertat absoluta per revelar a qui vol i quan vol a través de signes sensibles de manera preferent els anomenats 'elements / llavors de l'Es-critura', els altres signes de la realitat.⁸⁶

En les primeres ratlles de la IDSS es llegeix l'afirmació, encadenada a la voluntat divina, següent: ens és proposat «proponitur» entendre en els misteris dels nombres i significacions de les lletres, que discernim, «discernimus», els seus entramats, «intexturas», admirables, «ratione concordés». I en aquest magne mar i immens desitgem entrar, confessa Arnau, encara que sigui «sub nube mortalitatis», una constatació, aquesta, empírica del tot sota un llenguatge poètic. Breument: la raó en la caducitat humana. El punt de partença. Però en aquesta limitació de l'home, la pia i clara prudència de Déu, que no vol pas que es perdi en cap grau la noblesa humana, ans al contrari, que pugui arribar al més alt de perfecció, li ha concedit la plena facultat de resoldre (deixem momentàniament allò que és esmentat aquí), segons les exigències de la raó, perquè, endemés encara, s'hi suma un altre axioma: tot el que és sensible ho ha creat la summa bondat per a ús i erudició de la humana raó. Fins aquí les línies 53-62. Ho repeteix com una variació musical a les línies 107-108: «posuerit Deus in elementis rerum significaciones, quibus humana ratio, quasi prenoscendo...».

A l'AT, amb la imatge de portar agafat de la mà que suscita el verb MANUDUCERE, Arnau escriu, i ja ho sabem, «recordatus sum quod cum Dei sapientia per uisibilia et quecumque sensibilia manuducat intellectum coniunctum fantasmati ad cognitionem suorum inuisibilia uel intelligibilia» (línies 45-47), on cal de totes passades remarcar els últims mots en els que sembla equiparar ni més ni menys que allò invisible amb allò comprensible. I avançat el tema d'aquest tractat, Arnau rediu afirmacions ja fetes, una manera d'insistir, també ho sembla, sobre quins fonaments té posats els peus. Escriu: «la veritat d'això es mostrarà en qualsevol dels fidels si fa memòria de les afirmacions que hem fet. L'una és que Déu ensenya, a través de les coses sensibles, a posar atenció solament a allò que cau sota el control de l'intel·lecte. L'altra és que el signe no vol dir res per a l'intel·lecte, tret d'allò que, a través d'ell els sentits copsen en el signe mateix, és a dir, que allò amb què el signe guia de pri-

86. Que la càrrega de significació misteriosa és arreu, Arnau ho afirma categòricament en la línia 243: «in omnibus enim artibus et scientiis ueritatis et rationis»

mer el coneixment humà cap a les coses intel·ligibles ha d'ésser per força el que s'ofereix als sentits en aquest signe» (líns. 224-229).⁸⁷ I ja vers al final: «la bondat i saviesa de Déu no disposà les paraules sagrades sinó per ensenyar als homes el que els perfecciona, en la mesura que això, en la conjuntura d'aquesta vida correspon — pel que fa a les coses divines— a les dues potències de la creatura racional, és a dir, a l'intel·lecte i a la voluntat o l'afecte...» (líns. 731-735). Per acabar a la línies 765-768 amb aquestes belles paraules: «sens dubte, l'intel·lecte humà és el llibre editat per Déu. En ell, les explicacions i els significats de les paraules divines irradien en l'escriptura, per dir-ho així, solament quan la saviesa de Déu ho ha disposat», que passen a ésser una tesi llegible, avui, amb paraules del professor J. Perarnau així: «si existeix un llibre que conté la veritat de Déu, aquesta s'ha hagut de trobar primerament en l'enteniment humà, que és el principal llibre de Déu, del qual depèn l'escrit».⁸⁸ Una afirmació que porta el recolzament previ d'una interpretació de dues citacions bíbliques, l'exegesi de les quals va pel canal de dur l'aigua al propi molí: «in cordibus [fidelium] legem suam, id est, doctrinam, scripturum se promissit per *Ieremiam* [xxxI, 33]. Vnde, de hiis libris dicitur in *Job*: “Librum scribat mihi ipse qui iudicat” [xxxI, 35]. Et iterum in *Daniele*: “Libri aperti sunt” [vII, 10]» (líns. 762-765). Per una banda l'exegesi i per l'altra una visió sense fisures del valor de la raó humana i les seves possibilitats.

I aquesta raó té consciència de si mateixa a l'interior del temps, que *omnia inuoluitur*: l'axioma filosòfic que presideix i vertebrava la IDSS. «Dicimus, ergo, quia quemadmodum in preambulis scientiis ad diuinam, sicut in Naturalibus est ostensum, tempus est numerus motus in cunctis mutabilibus rebus» (líns. 21-23). El segon, company del primer, però com a axioma de crient, diu: «constat autem quod iste motus seu transitus certe durationis est apud actorem suum, scilicet Deum benedictum in secula» (líns. 94-95). I com a mestre, Arnau ensenya que: «Omnis autem duratio temporalis proprio uocabulo ‚seculum‘ appellatur» (líns. 96-97). I un corollari: «Totum, ergo, seculum certo annorum et dierum numero mensurabile est» (líns. 97-98).

Tot seguit Arnau conjumina els dos principis anteriors per assentar el que podem anomenar el tercer axioma, el filosòfic-creient: «Huius vero certitudinis solus actor habet cognitionem, qui extra motum et tempus est, et causa ipsorum per intellectum et uoluntatem. Humana uero creatura, quia intra tempus est, et in parte temporis finitur et transit, a tempore seculi totius exceditur, et idcirco numerum annorum et dierum ipsius comprehendere nequit, nec ex consequenti cognoscere, nisi quantum eidem actoris beniuolentia sapienter reuelare dignatur» (líns. 98-104).

Arnau de Vilanova, a les acaballes del s. XIII, reprèn la més antiga reflexió sobre el ‚temps‘ i la conjumina amb l'Esclusura. Aquella és la d'Antifont el sofista: «Ἀντιφῶν [...] νοητὰ ἢ μετρῶν τὸν χρόνον [...] / el temps és concepte i mesura».⁸⁹

87. Aquesta és la traducció de Jordi RAVENTÓS a ARNAU DE VILANOVA, *La prudència de l'escolar catòlic i altres escrits* (Clàssics del Cristianisme, 93), Barcelona, Proa 2002, 59.

88. J. PERARNAU, *Estudi introductori* (AVOTbO, III), 66.

89. M'he permès retallar mots del fragment B 9 d'acord amb un grup d'opinions que així ho avalen aportades per l'editor i traductor, Àlvar F. ORTOLÀ I GUIXOT (cf. ANTIFONT, *Testimonis i fragments*, Fundació Bernat Metge, Barcelona MMV, 77-78). I la versió que en dono —la considero millor— és la feta pel meu cosí, *in memoriam*, Antoni PIQUÉ ANGORDANS (cf. *Els sofistes. Fragments i testimonis*, Barcelona, Laia 1988, 167).

Aquesta és la del llibre de l'*Apocalipsi*: «tempus non erit amplius, sed in diebus vocis septimi angeli, cum coeperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei sicut evangelizavit per servos suos prophetas» (x, 6b-7).

Ara ja només li resta, al nostre savi, teixir, amb aquests centenars o llinyoles d'exegesi i raonament filosòfic, la lectura teològica del temps.

La teologia del temps

La unitat del tractat IDSS, com s'ha dit, «és suggerida, ja de bell començament mitjançant la figura de la roda d'Ezequiel (lín. 13) que representa i engloba tot el curs del temps d'aquest món i troba una seva primera explicació quan, ja cap al final del tractat, torna el símil de la roda, però donant per descomptat que ara és plenament compresa (líns. 674-675)».⁹⁰ Aquesta citació profètica que obre i tanca el tractat com a expressió escripturística del concepte de temps, curiosament no és transcrita 'ad litteram' sinó solament fent referència al profeta, donant-la per ben coneguda. A més a més i de sobrepuig el significat que Arnau de Vilanova li dóna és doble, diversa la primera de la segona vegada. Al començament, en la presentació dels misteris closos en els nombres i les lletres i en afirmar que som cridats a intuir aquells en aquests, es llegeix com a proposició aclaridora del que ha presentat: «apparebunt etenim rote Ezechielis, ita, scilicet, ut intra intellectum intellectum, et intra misterium misterium uideamus [Ez 1, 16; x, 10]» (líns. 13-14). Aparegueren, en efecte, les rodes i són interpretades com a mot sinònim d'intel·lecte i de misteri. La segona vegada —líns. 674-675— es diu que tenim davant els ulls una roda com a símbol de tots els temps. Potser cal entendre que la imatge d'una roda encreuada dins d'una altra ho és de l'esforç per comprendre que la nostre intel·lecció ha d'anar més a fons, ja sia aplicada a la seva pròpia activitat comprensiva, ja sia a la penetració del que ens és proposat al dedins de les lletres i els nombres. Fixem-nos, ja, que si mitja dotzena de ratlles després Arnau ens proposa la cognició de la idea de 'temps', el pern del tractat, en arribar al final, la mateixa imatge de les rodes encreuades esdevé l'expressió del coneixement de la temporalitat en la roda interna, i en l'externa el del temps real que tot ho envolta. Cal admetre que és arriscada aquesta interpretació de les paraules d'Arnau de Vilanova pel doble ús d'una mateixa citació danièlica, però sembla prou ajustada al mateix estil literari, a voltes de pinzellada poètica o fantasiosa enmig d'un estil de deduccions esglaonades prou anguloses. Sigui com sigui, immersos en el temps, la interpretació principia.

El temps, doncs, té una duració prefixada amb un final que ben aviat en el tractat esdevé el centre de l'interès d'Arnau de Vilanova. L'Escriptura li ho corrobora: «quod autem tunc cessabit omnino tempus testatur Spiritus ueritatis in *Apocalypsi*, cun dicit quod» (líns. 184-185) i copia *Ap*, x, 6b-7. Com serà aquest final és la gran pregunta que respon Arnau com a teòleg. En té una idea i una creença, i l'exprem amb un enfilall de vint-i-sis expressions de semblant significat. Des de la línia 174 fins a la 755, vint-i-sis voltes el seu pensament aflora amb idèntic concepte, el que expressa amb el nom 'consumació', que serà qualificat la darrera vegada que l'escriu amb l'adjectiu 'perfecta', pouat en uns mots de l'apòstol Pau. Vegem-ho.

90. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbO, III)*, 43.

La primera explicitació d'aquest concepte es troba en la ja esmentada línia 174, al centre del fragment que ensenya el valor de les lletres i títols de l'Esriptura que contenen un misteri que la saviesa de Déu hi ha dipositat ensems que la quantitat de temps que existirà per al seu acompliment, i res no passarà de llarg sense que atenyi la consumació.

La segona és al mig de la mateixa citació de l'*Apocalipsi*. Entre el verset 6b i 7a-b, repeteix o glossa les darreres paraules conjuntament amb les del 7c que després citarà exactes. Amb més rigor: del text apocalíptic en ressalta dues idees, la de la consumació dels misteris de Déu i el fet que això ja hagi estat anunciat pels profetes.

Un cop el contingut del tractat és fa més dens i extens en l'exposició de la càrrega mística de les lletres, trobem les deu següents presències d'aquest concepte. Com és manifest que collporten també la significació quantitativa del temps referida «a la consumació» dels misteris (líns. 332-333), és raonable que fent-ho des de la rel (ampliació de la imatge de les lletres com a llavors), també s'estengui als fruits de l'Esriptura que són dos: la manifestació de la justícia en els elegits i l'encarnació del Fill (líns. 338-339). I com un *ritornello* un poc més endavant: «si les lletres signifiquen la quantitat de temps en la consumació dels fruits de l'Esriptura» (líns. 354-355)... és a dir, una expressió de premissa major en els raonaments que Arnau exposa un cop i un altre amb variacions, per exemple, a la línia 432. Les llavors de l'Esriptura fructifiquen en la quantitat. Per això hi ha una xifra per a la vinguda del Fill de Déu i, amb l'ajut del profeta Daniel, sabrem que n'hi ha una altra que manifestarà la quantitat de «temporis a tempore suo usque ad consummationem seculi» (líns. 380); si tenim ben present els mots profètics que ho anuncien, diu Arnau, «intellige, filii hominis, quoniam in tempore finis complebitur visio» (*Dn VIII*, 7b). Per al nostre savi és conclouent i única l'exegesi: «“et uisio uespere et mane, que dicta est, uera est” [*Dn VIII*, 26]. Plane ergo colligitur ex uerbis uisionis quod, consummato predicto numero, uespere erit et mane sequetur immediate» (líns. 412-415). I amb més convenciment encara: «... absolutum enim uespere est finis temporis siue consummatio temporalium» (líns. 415-416).

Aquesta afirmació conté la justesa d'una més estricta intel·lecció del final: la fi del temps és la consumació, en la mesura que la conjunció «siue» només pot entendre's amb el sentit d'equivalència en aquest context. Altrament dit: hom assimila «siue» al verb copulatiu ésser. I l'exegesi de la tarda segueix a la del matí: «absolutum uero mane perfecti splendoris et lucis est initium eternorum» (líns. 416-417). A continuació Arnau de Vilanova arriba a una conclusió: si doncs la visió de Daniel o revelació dels nombres es refereix a la fi, un cop arribi com a final absolut, immediatament serà l'hora de la segona vinguda de Crist, i aleshores, «tunc manifeste patet quod consummato predicto numero erit statim...» (líns. 424-425). Acabarem d'entendre aquest passatge amb un aclariment gramatical referit a una altra conjunció. A la línia 436 hi ha aquesta expressió quan es parla dels mesos i dies que calen «ad complementum aut consummationem». Aquí, «aut» ens guia no sols cap a un significat d'equivalència, sinó que hi afegeix el matís que els noms llaçats gramaticalment es reequilibren en l'abast significatiu que tenen. «Complementum», en el sentit radical de 'mesura curulla', a partir de l'ètim que donà PLERE, i segurament el substantiu PLEMEN, al qual se li afegí el preverbi COM que «souvent, il sert seulement à modifier l'aspect' et il indique le procès arrivant à

son terme».⁹¹ Per tant, al ,ple total' o «consummationem», això és, exhaurir la mesura. Com si dirigíssim la mirada des d'angles oposats: o la mesura plena, o buida, però ja en estat perfect.

En la línia 442, al ritme del text, es parla dels misteris ja consumats i en la 443 dels que resten per a ésser-ho. Així acaba aquest primer conjunt.

El segon el conforma la dotzena d'expressions que resten fins al final del tractat. Ara l'explicació es centra en els nombres i la primera apareix en les línies 539-540. El context és la foscor, escriu Arnau, que envolta el fet de voler saber el compte de les parts diverses del temps que el Pare té sencer a les seves mans, i saber en quin mil·lenari «omnia que fiunt per creatorem consummationem accipiant». Aquesta consumació total la torna a escriure deu línies després, en la 549 i en la 551 mentre raona en el que podríem anomenar el mètode de recompte del temps. «Iterum», repetim-ho, i Arnau de Vilanova rediu la seva creença: «cum Dei perfecta sint opera et consumatio seculi sit absoluta operum Dei perfectio, conuenit ut numerus significans talem perfectionem undique sit perfectus et absolute et omnimode perfectionis ostensiuus» (líns. 553-556).

La lògica matemàtica mena el nostre teòleg a l'ús del nom i de l'adjectiu precisos: ,perfecció' i ,perfecte'. A partir d'aquest moment ja veurem enllaçats els conceptes de ,consumació' i ,perfecció', per exemple, en les línies 568-569, 571-572.

La paraula la trobarem de nou en les línies 583, 585, 625, però adquireix nova dimensió significativa, pel context, en la 655. Hi ha en aquest punt del tractat una enumeració d'allò que assolirà la consumació. Per tant, en allò que s'ha anat explicant —llegim— entorn de la medicació del temps i el parel·lisme fet amb els sis dies de la Creació del món, hi ha com en llavors la figura de tots els temps, hi ha —llegim amb els ulls esbatanats— la tesi teològica d'Arnau de Vilanova: «in quo debent [totius temporis] omnia creationis, generationis, corruptionis et omnis motus opera consummari» (líns. 654-655). La tesi que arrodonirà, evidentment, amb la corroboració escripturística. Abans, però, resten dues vegades encara en què és escrita la paraula relacionada amb el seu anunci fet pels profetes, línies 668 i 670.

Hi ha en les línies 674-675, seguint l'esquema del professor J. Perarnau, la part última del tractat d'IDSS. Es reprèn la ja comentada citació del profeta Daniel. Atenent-se al que és propi de la roda, Arnau retorna a la imatge d'una dins de l'altra i escriu: «vt infra rotam, rotam, et infra reuolutionem, reuolutionem tam generationis et corruptionis, quam numerorum et temporis uidere non cesset» (líns. 676-678). Tot, la vida i la mort. «Hec est etiam illa rota, quam cum partibus suis omnes artes et scientie ueritatis prophetant aut in partibus aut in toto, uel in utroque» (líns. 679-680). És la roda de la història amb els gramàtics, matemàtics, músics, geomètres, astròlegs, físics, metafísics, moralistes, metges i juristes, tothom, justs i injusts des de la línia 681 a la 722. Ja sols resta esperar el judici (lín. 725). Ha arribat l'hora escatològica.

Què més es pot dir? «Quid amplius?» Què més donaré, jo, el metge que m'he fet teòleg? «Tam intricatum est rete istud ex omni parte, quod nec mente capi nec sermone ualeat explicari donec “uenerit quod perfectum est”» (líns. 753-755). Aquesta és la darrera paraula del tractat. Pau l'escriu en la *Primera carta als Corin-*

91. A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Ed. Klincksieck, Paris 1979, p. 156.

tis, XIII, 10. Segurament que sobren les ratlles següents, però la ploma vol omplir-les. Pau parla de la caritat i de la seva permanència quan el coneixement i la profecia hauran cessat, quan ja no caldran ni la fe ni l'esperança. Arnau de Vilanova ha fet un gran sil·logisme i l'acaba manllevant els mots a l'apòstol. El temps —i tot el que conté, que és tot!— l'ha creat Déu i n'ha marcat el límit, això és, la seva consumació. Les obres de Déu són perfectes i la perfecció ha d'ésser en un final perfect. Per tant, la consumació del temps —i de tota la història que ha estat en ell, roda en la roda— serà l'arribada de la perfecció. «Allò que el nostre autor veu i propugna com a sentit de la història mundial conduïda per Déu no és només una idea, ans el resultat de la realització plena de les virtualitats de tota la creació i que els qui hi contribueixen, bons o dolents, tant si ho accepten com si no, són i han d'ésser considerats autèntics profetes».⁹²

Addenda escatològica

Massa pesa la imatge d'un Arnau de Vilanova capficat en una data de la fi del món com perquè no calgui afegir unes ratlles sobre la visió general i absoluta que té de l'escatologia el 1292.

En aquestes dues obres primeres no va pas més enllà d'interpretar dia per any, de calcular xifres veterotestamentàries i d'afirmar que només Déu Pare sap el dia i l'hora (per exemple, IDSS, líns. 258-260). Filosòficament «afirma la historicitat dinàmica del coneixement humà, tant en la revelació com en la ciència purament humana (líns. 230-60)».⁹³ Teològicament s'atén a la frase paulina de 1 *Cor*, XIII, 9. 12: «només de forma parcial coneixem i profetitzem». És l'asseveració de Pau del mateix context d'on Arnau extreu la conclusió de la seva teologia de la història. Per això diu del seu tractat IDSS «hec pauca», poca cosa puc expressar entre la nostra limitació del moment present i la perfecció última. Així, doncs, Arnau de Vilanova no va més enllà d'assabentar-nos que l'hora escatològica serà en el sisè mil·lenari i s'escaurà abans no acabi el segle vinent, «in sequenti quartodecimo centenario annorum Domini speramus firmiter adimpleri» (AT, líns. 777-779), cent anys sense data fixa. I per arribar fins aquí, res no hi ha de la càbala, fins i tot, per una certa impossibilitat metodològica ja que ell mateix, a l'hora que millor li hagués servit, com és en el tractat AT, es distancià explícitament dels ensenyaments hebreus, puix que d'ells res no en pot aprendre, assegurant-ho amb la citació que fa, per torna, d'uns passatges d'Isaïes, de Daniel i de l'evangelista Mateu (AT, líns. 121-134). Podem dir clarament que el proto-Arnau escatològic és aquell que redueix d'alguna manera l'hora darrera a una mena de premissa menor del seu raonament. Si en la creació hi ha l'inici del temps que avança vers l'acompliment de la seva perfecció, si en l'hora escatològica hi ha el terme de la duració del temps...

Massa pesa la imatge d'un Arnau de Vilanova entre la plèiade de joaquimites com perquè no calgui afegir unes ratlles sobre la visió general i absoluta que té de la història.

92. J. PERARNAU, *Estudi introductori (AVOTbO, III)*, 51.

93. *Ibid.*, p. 24.

En aquestes dues obres primeres no va pas més enllà, respecte dels seus predecessors, agafant-ne només a allò que li interessa, «conèixer la ,clau' amb la qual cada un d'ells ha considerat que tenia accés al ,misteri' o ,secret' de les significacions místèriques i de les previsions dels temps darrers».⁹⁴

Prou terminat tenim avui el camp de la teologia de Joaquim de Fiore i bé sabem que al centre de la seva interpretació de la història hi ha la Trinitat com per no haver d'analitzar al detall que aquests dos tractats del proto-Arnau res no tenen a veure amb el joaquimisme. Cert i objectiu és que esmenta Joaquim de Fiore, però prou. I quan segueix i glossa una exegesi d'ell en la primera obra, ara ja sabem que no ho és. Arnau de Vilanova és ell. No hi ha ningú al seu costat si el mires sol. Ara bé, enmig de la seva època és una més en la variada tradició i mostra que «à l'instar de tous les théologiens de l'histoire du salut au XIIe siècle [...] notre auteur est avant tout préoccupé de déceler, par l'exégèse, un certain ordre dans le déroulement du temps. Toute la terminologie de ces théologiens remonte d'ailleurs à l'héritage augustinien, même transformé, métamorphosé ou trahi. La théologie est ici une exégèse spirituelle centrée exclusivement sur les étapes de l'histoire et accompagnée d'une science des chiffres [...] En d'autres termes, il s'agit pour reprendre l'expression de Dempf, de penser "l'écoulement du temps dans sa rationalité symbolique"».⁹⁵ La individualitat d'Arnau de Vilanova s'imposa en aquesta tradició per un enriquiment qualitatiu. El text suara citat de H. Mottu és tret de l'epígraf «*ordo, tempus, status, aetas, saeculum*», això és, el conjunt de mots clau que la defineixen. Arnau de Vilanova n'hi afegeix dos més, tucs de més alçada: ,consumació' i ,perfecció'. La seva individualitat sobresurt al marge del joaquimisme perquè no solament no el té en la base argumental, sinó perquè el supera en el sentit següent. Antonio Crocco ha explanat la diferència entre la teologia de la història d'Agustí d'Hipona i la de Joaquim de Fiore. El bisbe africà la veu i l'explica des del dualisme irreductible de les dues ciutats. L'abat calabrès «l'escatologo dell'"età dello Spirito", vi è su questo punto un'essenziale ed inconciliabile divergenza. [...] Gioacchino non solo superava definitivamente la teoria del ,senescens saeculum' o della ,senectus mundi' trasmessa da Agostino a tutta la storiografia medievale, ma eliminava anche il "dualismo" agostiniano nell'ultima fase della storia umana, non più concepita come lo scenario del dramma cosmico tra il regno della carne i quello dello spirito [...] ma come la palingenesi finale del mondo nell'unico regno dello spirito: "tempus in quo vivitur secundum spiritum" [*Concordia*, II, cap. 3]».⁹⁶

El metge valencià, en aquestes primeres obres no dissenya una història que acabi en un temps on es viurà de manera espiritual. No n'hi haurà cap més, de temps: serà aquest que tenim des del començament, però que assolirà la perfecció.

94. *Ibid.*, p. 49.

95. Henry MOTTU, *La manifestation de l'Esprit selon Joachim de Fiore. Herméneutique et théologie de l'histoire d'après le «Traité sur les Quatre Evangiles»*, Neuchâtel-Paris, Delachaux & Niestlé Éd. 1977, 224-225. La referència interna és: Alois DEMPFF, *Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*, Munich et Berlin 1929, 367.

96. Antoni CROCCO, «Il superamento del dualismo agostiniano nella concezione della storia di Gioacchino da Fiore», *L'età dello Spirito e la fine dei tempi in Gioacchino da Fiore e nel gioachimismo medievale*, Centro Internazionale di Studi Goachimiti, S. Giovanni in Fiore 1986, p. 160.

Arribats aquí no sobrarà una consideració que ens sembla de cert relleu. Arnau de Vilanova arrodoneix el seu pensament a la IDSS amb la citació de I Cor XIII. Doncs bé, aquest fragment de Pau, segons Henry Mottu —segueix un estudi d'Ernesto Buonaiuti— «ne représente rien de moins que *la* clef de l'ensemble du système herméneutique élaboré par notre auteur [Joachim de Fiore]. Nous le rencontrons cité partout, tel un leitmotiv, dans ses trois oeuvres principales, de sorte qu'une nomenclature exacte de sa fréquence est quasi impossible à présenter; dans les *Tractatus {super Quatuor Evangelia}*, il revient 11 fois (6 fois explicitement, sans compter au moins 5 allusions implicites)». ⁹⁷ Mottu és estricta en l'anàlisi que en fa i en selecció, excusant-ne la llargària, per confrontar la visió de l'abat amb la del nostre teòleg, el paràgraf següent: «Joachim a donc tendance, dans tous les passages où il cite 1 Cor. 13 ou y fait allusion, à infléchir les sens du texte paulinien. Paul insistait sur la permanence et la résistance du régime transitoire dans lequel nous sommes encore, ainsi que sur la dialectique entre un "aujourd'hui" persistant et un "alors" postulé à titre de promesse et d'espérance seulement. Or, Joachim transforme le transitoire en un passage inchoatif, s'accomplissant sous nos yeux, d'une économie à une autre, en se servant d'une dialectique plus historicisante [...] La différence qualitative entre l'aujourd'hui et le "alors" pauliniens s'estampe au profit d'une succession dans le temps ponctuée par la dialectique *inchoatio/consummatio* [...] Aussi, 1 Cor 13 sert-il à Joachim de *dictum probans* pour justifier scripturairement les étapes de l'histoire, ponctuées par des sauts successifs où ce qui est imparfait, une fois "accompli", fait aux débuts de ce qui est parfait». ⁹⁸ H. Mottu fa veure la diferència resultant d'accentuar més o menys els versets 10 o 12; a continuació compara la interpretació joaquimita amb la que en fa Tomàs d'Aquino en el context de la seva oposició als espirituals; ⁹⁹ i Mottu, de més a més, en relativitza la lectura situant Joaquim de Fiore en el context monacal del Cistell. ¹⁰⁰

Arnau de Vilanova no anuncia el final del temps en una tercera etapa de l'Esperit; no fa desaparèixer allò que és imperfecte, com sí que ho explicita Joaquim de Fiore. ¹⁰¹ El nostre teòleg, selecciona uns mots paulins i, al marge de la interpretació

97. H. MOTTU, *La manifestation...*, *op. cit.*, p. 204.

98. *Ibid.*, p. 211.

99. Concretament a *Summ. Theol.*, I-II, q. 106.

100. «Alors que Paul mettait en garde les Corinthiens contre un enthousiasme pneumatique anticipant sur le temps et brûlant les étapes, Joachim se tient dans la même réserve à l'égard de l'organisation romaine et de la scolastique [...] Sur ce point, il est un fidèle continuateur de la tradition cistercienne, méfiante à l'égard des rationalisations scolastiques. Aux yeux de tout exégète provenant du milieu monastique, la 'théologie' faite par les docteurs des Écoles est toujours plus ou moins une gnose, infidèle aux mises en garde de Paul. Et la fréquence des citations de ce text [1 Cor 13] dans l'oeuvre de Joachim ne fait que confirmer son appartenance à ce milieu» (H. MOTTU, *La manifestation...*, *op. cit.*, 220).

101. «L'accent ne porte plus sur ce que nous ne connaissons parfaitement que dans le futur, mais porte plutôt *sur ce qui est en train de* 'disparaître' (*evacuare*) à la faveur de l'irruption du futur dans le présent [...] Mesurées à l'aune des choses à venir, "il faut" (*oportet*) que toutes les institutions, créés 'pro tempore et ad tempus', passent et cèdent la place à ce que Joachim appelle des 'fortiora sacramenta'. Toute la logique interne d'une telle vision nous paraît résumée dans ce passage: "Sed et nunc, cum appropinquerit Helyas propheta, superveniente quod perfectum est, oportet evacuari quod ex parte est" [*Tractatus super Quatuor Evangelia*, 175,19 – 176,2]» (*Ibid.*, 209-210).

joaquimita, per una banda, i per l'altra, de l'escolàstica generada en la polèmica amb els espirituals, en fa la seva ben personal: tot arribarà a la perfecció en la consumació final. «Il n'y a pas de lecture innocente. Toute lecture est orientée selon une certaine perspective [...] Tout mouvement historique, ,orthodoxe' ou ,hérétique', a son exégèse, ses textes, sa perspective. Ce sont donc des herméneutiques contradictoires qui sont à l'origine des conflits ecclésiastiques; une Parole de Dieu se trouve opposée à une autre Parole de Dieu, un texte à un autre texte, un ensemble de ,grilles' à un autre ensemble de présupposés. Le plus souvent, ce ne sera que la violence de l'histoire qui départagera les antagonistes, donnant après coup raison aux vainqueurs; ce son donc les péripéties d'une herméneutique vaincue —et pourtant toujours renaissante au cours de l'histoire de l'Eglise— dont nous allons tenter de retrouver ici les traces ensevelies dans l'oubli».¹⁰²

IV. És teilhardiana la teologia del proto-Arnau de Vilanova?

És inevitable que, en acabar, ens vingui al pensament Pierre Teilhard de Chardin en llegir el proto-Arnau teòleg en aquest 2005, cinquanta anys passats de la mort del savi jesuïta, el dia de Pasqua de 1955; set-cents des que el nostre teòleg ja ,espiritual' predicava que «lo fundament de aquesta vida és la veritat de nostre senyor Jesuchrist...».¹⁰³

Ho és perquè la IDSS ens trasllada a l'hora escatològica i ho feia Teilhard amb l'epíleg a *Le Milieu Divin*: «L'attente de la parousie».

Si podem simplificar, farem també present aquesta hora darrera no gens confosa amb el seu ,com serà'. La tradició d'un final apocalíptic que té com un fet sobresortint el concepte de destrucció, bàsicament pel foc, és la més estesa, cert, però no l'única en la llarga tradició de les religions del llibre. En cloure aquestes pàgines, i no pas per apuntalar-nos en cap citació, sinó com a expressió literària de l'aire que la envolta, ens vénen als llavis uns mots evangèlics: «ja no beuré d'aquest fruit de la vinya fins al dia que begui vi nou amb vosaltres en el regne del meu pare» (*Mt* xxvi, 29).

«Comme un éclair jaillissant d'un pôle à l'autre, la Présence silencieusement accrue du Christ dans les choses se révélera brusquement. Rompant tous les barrages où la contenant, en apparence, les voiles de la Matière et l'étanchéité mutuelle des âmes, elle envahira la face de la Terre».

«Telle sera la consommation du Milieu Divin. Sur l'heure et les modalités de cet événement formidable, il serait vain, l'Évangile nous en avertit, de spéculer. Mais nous devons l'attendre».

«Il vient transformer "la nature"; mais il ne saurait se passer de la matière que celle-ci lui présente».

«Nous nous sommes pénétrés longuement de ces perspectives: le progrès de l'Univers, et spécialement de l'Univers humain, n'est pas une concurrence faite à Dieu, ni une déperdition vaine des énergies que nous lui devons. Plus l'Homme sera grand, plus l'Humanité sera unie, consciente et maîtresse de sa force, — plus aussi la

102. *Ibid.*, p. 179.

103. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes...*, *op. cit.*, p. 141.

Création sera belle, plus l'adoration sera parfaite, plus le Christ trouvera, pour des extensions mystiques, un Corps digne de résurrection».

«Lève la tête, Jérusalem. Regarde la foule immense de ceux qui construisent et de ceux qui cherchent. Dans les laboratoires, dans les studios, dans les déserts, dans les usines, dans l'énorme creuset social, les vois-tu, tous ces hommes qui peinent? Eh bien! tout ce qui fermente par eux, d'art, de science, de pensée, tout cela c'est pour toi. – Alors, ouvre tes bras, ton cœur, et accueille, comme ton Seigneur Jésus, le flot, l'inondation, de la sève humaine».¹⁰⁴

«Incapable de se mélanger et de se confondre en rien avec l'être participé qu'il soutient, anime, relie, Dieu est à la naissance, à la croissance, au terme de toutes choses (...) L'Affaire unique au Monde, c'est l'incorporation physique des fidèles au Christ qui est à Dieu. Or, cette oeuvre capitale se poursuit avec la *rigueur et l'harmonie d'une évolution naturelle*. A l'origine de ses développements, il fallait une opération d'ordre transcendant, qui grefferait, —suivant des conditions mystérieuses, mais physiquement réglées—, la Personne d'un Dieu dans le Cosmos Humain (...). "Et Verbum caro factum est". Ce fut l'Incarnation. De ce premier et fondamental contact de Dieu avec notre race, en vertu même de la pénétration du Divin dans notre nature, une Vie nouvelle est née [...] L'Incarnation est une rénovation, une restauration de *toutes* les Forces et les Puissances de l'Univers; le Christ est l'instrument, le Centre, la Fin de toute la Création animée *et* matérielle; par Lui, tout est créé, santifié, vivifié».¹⁰⁵

No ressona en el pensament d'Arnau de Vilanova la visió de Teilhard de Chardin? No és Teilhard el qui glossa Arnau de Vilanova? Amb lletra diferent, no sentim la mateixa música? Més encara: Crist és al Centre d'aquestes dues escatologies.

Si no cal explicar-ho en el cas del pare jesuïta, poc cal fer-ho en el del metge. Hom no ha deixat d'admirar el fet que el tractat AT no sigui solament una variació més de les que ja existien entorn de la interpretació del nom diví, sinó que l'amplia al del doble nom del Fill encarnat, Jesús i Crist. La proto-teologia arnaldiana és també cristocèntrica tot i que potser sense una formulació tan explícita com la feta per Teilhard de Chardin el s. xx.

«Al cap i la fi, Déu, en l'obra de la creació, afaïçonà els homes, com les lletres, en el full canviant d'aquest món, i tots aquells qui tenen a veure amb el cos inescrutable del Salvador, Ell mateix els uneix al dessobre amb el Pare, amb tanta justícia com la que exerceix per la creu i la passió».

«La P [de Χριστός], al seu torn, constitueix la mitja força que és orientada cap a les altures i erigida enlaire; d'ací que simbolitzi l'ungit que porta cap amunt l'arc de la humanitat».¹⁰⁶

104. Heus ací cinc fragments seleccionats de l'epíleg: Pierre TEILHARD DE CHARDIN, *Le Milieu divin. Essai d'une vie intérieure*, Éditions du Seuil, Paris 1957, p. 196-201.

105. I aquest fragment és extret de la selecció que hi ha al llibret Pierre TEILHARD DE CHARDIN, *Hymne de l'Univers*, Paris, Éditions du Seuil 1961, 156-157.

106. «Deus enim ope creationis pingit homines uelut litteras in uertibili carta presentis mundi, et omnes illos, qui sunt de misteriali corpore Saluatoris, unit desuper ipse cum Patre quadam rectitudine iustitie, quam per crucem et passionem executi». «P. uero est semifurca, superiora respiciens et erecta sursum, unde significat unctum ferentem arcum humanitatis superius» (AT, líns. 928-932 i 936-938); la versió catalana a ARNAU DE VILANOVA, *La prudència de l'escolar catòlic...*, op. cit., pp. 80-81.